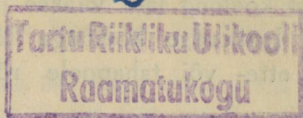

A-55947

V. H. Kallaste kroonapõlts
autoriit.Äratrükk Eesti Rahva Muuseumi
Aastaraamatust VII (1931).

ARH

2

127099

ARHIIVKOGU

H. Kurrik:

KÕLAVÕÖ EESTIS.

Üks vanimaid vöökudumise tehnikaid Eestis on kõladega kudumine. Peale vööde kootakse nendega veel pooki ehk sõba, seeliku veerikuid ja ohje.

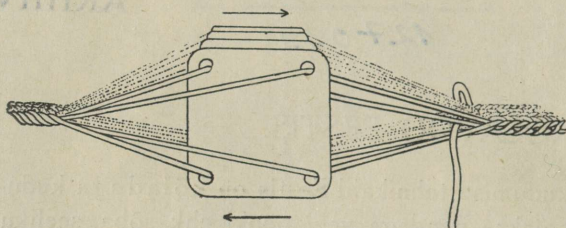
Kõlad on õhukesed nelinurksed lauakesed saare-, lepa-, vahtra- või sarapuust, harilikult ühe ümmarguse auguga igas nurgas. Augud läbimõõduga 0,5 sm lõigatakse või põletatakse laua sisse. Vööde ja pookade kudumiseks tarvitatud ERM-i kogudes leiduvad kõlad on u. 5×5 sm suured, ümmarguste nurkadega Muhus (A 317:3); umb. sama suured, kuid äralõigatud nurkadega Hallistes-Karksis. Sealt leidub üks kõlade komplekt 23 kõlaga, millest kahel kõlal 5 auku, viies — kõla keskel, nende käsitemise üle puuduvad aga teated. Setumaal (6460 ja A 291:67) on kõlad piklikud 4,5×5 sm ja 5×6,7 sm suurused nelinurgad, teravate nurkadega, kolme auguga igas pikk-küljes. Ohjade kõlad on tugevamad ja suuremad, 8×8 sm, aukude läbimõõt 1 sm (50 Maarja-Magd.).

Nimetus *kõla* on üldiselt tarvitusel mandril, Kodaveres *kloppniied*, Muhus ja Lääne rannikul (Karuse ja Hanila) aga *laosed* ja Setumaal *lavvaku*. Kuid räägitakse ka *laudadega* ehk *lauakestega* kootud vöödest, kuna aga *lauaga* kootud tähendab mõõgaga, korjatud kirjaga kootud vööd (Halliste, Karksi).

Kõlad asendavad kudumisel niisi või tihva. Lõimelõng parajas pikkuses, sest jätkata seda ei saa, tõmmatakse läbi nii mitmest kõlast kui seda nõuab vöökiiri. Vöö laiust määrab peamiselt lõnga jämedus.

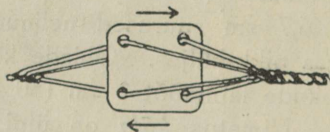
Igast kõlast tõmmatakse läbi üks terve lõng, ühel pool kõlasid moodustunud aasadest viiakse läbi pael ja kinnitatakse konksu või mõne muu asja külge. Teised, lahtised lõimeotsad seotakse kokku ja kinnitatakse nii, et kudumisel võib neid pingule tõmmata. Koelõng on harilikult väikeses vihis, nn. „nukk, nukuke“; kui see lõpeb, sõlmitakse uus lõng „nitsmete sõlmega“. Kõlad seatakse lapiti üksteise vastu.

Neist läbi käivad 2 ülemist ja 2 alumist lõnga moodustavad vaheliku (pilt 56), millest koelõng läbi viiakse ja siis sõrmega või piiritsaga kinni lüüakse. Igakordse koelõnga läbipistmise järel keeratakse kõlad $\frac{1}{4}$ ringi ette- või tahapoole rööbiti lõimedega. On kõlad

Pilt 56. Lõngade asend kõlas I.

4 korda keeratud, s. o. jällegi oma endises seisundis, on neid läbivat 4 lõnga end mõlemas otsas kokku keernud nõõriks. Kogu vööpind aga sarnaneb kõrvuti asetatud nõõridega, mis vöö kootavast otsast on omavahel ühendatud nähtamatu koelõngaga. Vastavalt sellele kuidas lõngad jooksevad läbi kõla ja mis suunas neid keerata, oleneb nõõri keeru suund. Kui, näit., pildil 56 kujutatud kõla keerata noole suunas, keerdub nõõr vasakult paremale, vastassuunas aga vastupidi. Samu tagajärgi, s. o. nõõri keerdu paremalt vasakule saame aga ka, kui muudame lõngade asendit läbi kõla (pilt 57), keerates sealjuures kõlasid endises suunas. Suurema arvu kõlade keeramine eri suunas ongi tülikas, seepärast seatakse harilikult kõlad juba alguses sedaviisi, et kõiki ühele poole keerates saavutame vahelduva keeru suuna, vastavalt vöökirjale.

Pilt 57. Lõngade asend kõlas II.

Üksikasjaliselt kirjeldatakse kõladega kudumist Muhumaal järgnevalt¹:

„Lõngaviht visatakse võrguhargi otsa, tasaseks tehtud otsi vabaks jättes: viimased aetakse üksteise järel laoste aukudest läbi. Läbiaetud lõngadega laosed pannakse järjekorras enda kõrvale maha või hoiab neid keegi teine senikaua käes, et nad segi ei läheks. Tähtis ei ole siin üksnes järjekord, vaid ka lõngadele antud suund. Nimelt seisavad läbiajamisel, kui laos lapiti vastu vihku seisab, kõik lõngad ühtemoodi. Kui aga laosed lapiti üksteise vastu keerata, nagu nad ka kudumisel jäävad, siis võib seda teha kahtemoodi: 1) kas ülemist äärt kaares enda poole keerates, või jälle 2) väljapoole keerates. Mõlemad viisid annavad lõngadele eri suuna. Tähtis ei ole niivõrt üksiku laose asend, vaid just see, kuidas kahel kõrvuseisval küljel lõngad jooksevad. On nende suund ühesugune, moo-

¹ Leinbock, F., Etnograafilisi märkusi Muhust, 1925, lk. 2—8. Käsikiri ERM-i etn. arhiivis.

dustub neist kudumisel nn. laikord, s. o. ühtlane joon. Laikord tähendab fihtlasi ka vastavat laoste asendit. Kui aga kahe kõrvuti oleva laose lõngad käivad vastupidises suunas, siis saame keerud, mis nimi käib nii laoste asendi kui ka koe kohta.

On kõik lõngad laose aukudest läbi aetud, võetakse ühe käe sõrmede vahel laoste ülemistest aukudest tulevad lõngad, teise käe sõrmedega alumistest aukudest tulevad, ja aetakse mõlemate vahele selge vahe lõngade lõpuni, kuhu nüüd lisatakse kerast tuleva linase koelõnga ots. Peene nõõri või niidiga köidetakse lõngaotsad ümbert kinni seasõraga. Seni võrguhargi otsas seisnud lõngaviht

Pilt 58. Koelõnga vihu tegemine, Muhu.

F. Leinbocki ülesv. 1925. a.

võetakse nüüd sealt ära, ja kinnitatakse kuhugi kangatelgede, ukselingi või muu konksus asja otsa, mis paigal püsib. See on siis tagumine ots, kuna laostega esimene ots kinnitatakse nüüd omakorda võrguhargi külge ja asetatakse viimane nii kaugele, et lõngaviht pingule tuleb. Kuduja istub toolile vastu harki ja toetub jalaga vastu hargi alust, et see lõngu lõdvale ei laseks. Nüüd vaadatakse veel kord järele, kas kõik laosed õieti seisavad, „pannakse laosed õigeks“ ja siis võib päris kudumine ehk keeramine alata. Aia (s. o. pooga) kudumisel on koelõng olnud vihus (pilt 58); kuna vöökudumiseks on tarvitatud võrgunõela ehk uia. Laosed keeratakse igakordse koelõnga läbipistmise järel $\frac{1}{4}$ ringi ehk 90° sissepoole, enda poole, teise kandi peale. Keeramist toimetatakse mõlema käega, teisega teiselt poolt kinni hoides (pilt 59). Seejuures lastakse vastu võrguharki tuginevat jalga veidi lõdvemale, et lõimelõngad keeramisel ei katkeks. Selle järel tuleb värske keerd kinni

muljuda, *tihvt kinni mulida*, kas sõrmega, kui keerud peavad lõdvemad olema, või kalasiga tihedama koe saavutamiseks. Koelõnga ei tõmmata kohe lõpuni kinni, vaid jäetakse 1—2 sm osa läbi tõmbamata. Alles siis, kui lõimelõngad on pinevile tõmmatud ja värske keerd kinni muljutud, tõmmatakse koelõng kinni ja pistetakse uuest vahelikust vastupidises suunas läbi, keeratakse jällegi laosed jne.“

On ühe kõla kõik 4 lõnga samavärvilised, saab nõõrgi ühevärviline, on aga 2 kõrvuti olevat lõimelõnga või iga üksik neist isevärv, kordub see värvide järjekordki keeratavas nõõris eneses. Lõimelõngade värvi valikust, kõrvutamistest ja keerusuunast olenevalt moodustub vöökir.

Pilt 59. Laoste keeramine, Muhu.

F. Leinbocki ülesv. 1925. a.

Kõlavöö mõlemad pinnaküljed saavad täiesti sarnased, nõõri keerud vaid jooksevad vastassuunas.

Kõige lihtsamad vööd on kootud nelja lõngaga kõlal, kas ühevärvilise pinnaga ja erineva äärjoonega, või sümmeetriliselt asetatud erivärviliste pikijoontega või eri värvis ristjoontega koos ühevärvilise äärjoonega.

Nagu tähendatud, kõlade keeramisel tekivad keerud mitte üksnes laostest ettepoole, kus nad vööks kootakse, vaid ka laostest tahapoole tagumisse otsa. Mõne aja pärast see ots läheb nii keerdu, et takistab laoste keeramist ja tahapoole nihutamist. Aeg-ajalt tuleb neid keerdusid sõrmedega lahutada ja kaugemale tagumisse otsa

ajada. Umb. 1—1,5 küünra tagant aga, mil sõrmedega lahutamine enam ei aita, seotakse kõlad kinni, et nad segamini ei läheks, „sest kirjal ei tohi olla riket sees“, ja harutatakse sõrmedega tagumised otsad lahti, „siis saab vöö tasane ja ilus“ (Karksi). Selle järel tõmmatakse lõimed pingule ja seotakse uuesti kinni. Muhus selle asemel tuleb hakata „teisipidi kuduma“, et keerud tagasi läheksid¹. Selleks keeratakse laosed ühes vööga kaares vasakult paremale või ümberpöörduvalt 180°, s. o. ülemine pool keeratakse alla, alumine peale. Edasi kududes lähevad tagumise otsa keerud isendast vähehaaval välja. On sama pikkus teisipidi ära kootud, siis on tagumised keerud hoopis kadunud, hakkavad aga edaspidisel kudumisel jälle tekkima, nii et umb. 3 küünra tagant vöö uuesti teisipidi keerata tuleb. Igas kohas, kus vöö teisipidi keeratud, jääb koelõng lõimelõngade vahelt paistma ja moodustab vaevalt nähtava valge joone, mida Muhus nimetatakse *karsas*. Keerdude väljaajamist vöö tagumisest otsast toimetatakse ka laoseid paarikaupa keerates, s. o. väline laos paremal äärel keeratakse 180° vasakule, tähendab, ülemine äär alla, nagu eelmise viisi juures; järgmine sise-mine laos keeratakse 180° paremale, jne., kuni kõik läbi. Tagajärg on sama mis korraga keeramisel, on aga aegaviitav paljude laoste puhul².

Keerdude väljaajamist saavutame veel, kui hakkame kõlasid keerama vastupidises suunas, s. o. kui seni keerasime neid $\frac{1}{4}$ ringi ettepoole, jätkame tööd, keerates neid tahapoole. Nagu vööpinna ümberpöörämisel, nii ka kõlade keeramissuuna muutmisel jääb koelõng nähtavale, lõimelõng jääb ilma keeruta sirgu ja selle järel jookseb nõõri keerd vastassuunas edasi (vrd. *pilt 75*).

Keeramissuuna muutmine, mis võimaldab keerus lõngaotste lahtiharutamist teatava vahe järele, võib kujuneda tehniliseks võtteks vöökirja moodustamisel³. Nii võib kududa riste ja rombe, kui kaht eri värvi lõnga tõmmata paarikaupa kõladele ja neid kõrvutada sel viisil, et kududes saame ainult poole nendest kujudest, s. o. kolmnur-gad. Teatava arvu keerdude järel kõlasid vastassuunas keerates saavutame selle kirja peegelpildi, s. o. rombe ja riste.

¹ *Leinbock*, m. t., lk. 8—9.

² *Leinbock*, m. t., lk. 15.

³ Vrd. *Lehmann-Filhés, Margarethe, Über Brettchenweberei*, Berlin 1901, lk. 24.

Kõlavöödel koelõng, jäädes neljast (või kahest) lõngast moodustatud vaheliku vahele, pinnale ei paista, ainult äärtel tuleb ta täpikestena nähtavale. Lõimed on alati villased, koelõng harilikult aga valge või pleekimata linane niit, harvemini ka villane lõng äärjoone või mõnes muus tumedas värvis, et mitte eralduda. On aga võimalik kududa vöö äärjoont ka nii, et kude ei tule sugugi nähtavale ja äärjoon näib ümmarguse tiheda keeratud nõörina. Selleks tuleb äärekõla koe läbimisel asetada mitte alumisele servale, vaid ühele nurgale, ja koelõng läbi juhtida alumisest vahelikust, s. t. jättes allapoole ühe, pealepoole 3 lõimelõnga.

Nelja lõngaga (s. o. igas kõlas 4 lõnga) kootud vööd on tugevad ja paksud, liiati veel, kui lõngki on jäme. Vöö saab vastavalt pehmem ja õhem, kui võtta ainult 2 lõnga nelja asemel. Need tõmmatakse kahest diagonaalselt teineteise vastas seisvast kõlaaugust läbi, Setumaal aga kõlaääre keskel olevatest aukudest, ja kõla keeratakse ühe korra asemel kaks korda, s. o. pool ringi ehk 180° ühes ja samas suunas, kui tahetakse saavutada nõöri muljet.

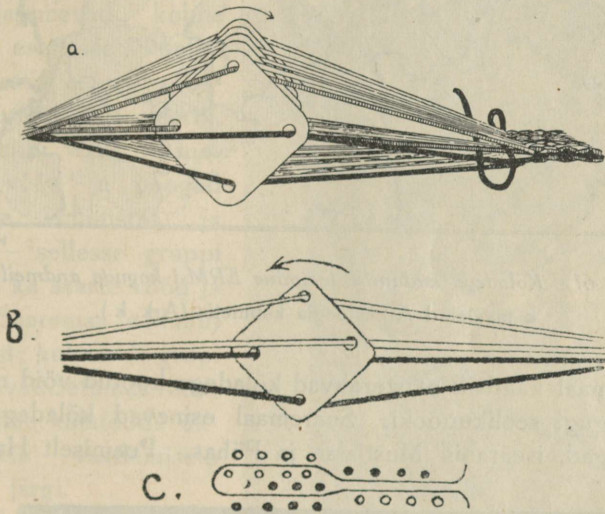
Kahe lõngaga võib sel viisil kududa õige lihtsat vööd, mis vahest ainult sellega erineb nelja lõngaga kootud vööst, et ta on pehmem, õhem ja mitte nii värvikas, sest nelja eri värvi asemel võib tõmmata ühele kõlale ainult kaht värvi lõnga.

Kahe lõngaga kudumine võimaldab aga ühtlasi palju keeruliseimate kirjade kudumist kui nelja lõngaga. Harilikult kootakse selliselt vöö kirjatud keskosa, kuna tugevamad ääred, teinekord ka keskjoon või -jooned, on kootud nelja lõngaga ja keeratakse alati ühtemoodi. Muhus nimetatakse kahe lõngaga kõlasid *silma-* ehk *kirjalaosteks*. Nende lõngade suund naabruses olevate laoste suhtes võib muutuda iga või ka paari keeramise järel¹. Kui näiteks vöökirjaosas ridadekaupa keerame vaheldumisi esimeses reas vasakult 1. ja 3. kõla, teises reas aga 2. kõla, käib iga lõimelõng vaheldumisi üle kahe koelõnga (*pilt 69 a*). Väga keerduis lõngadega kootuna, jätab see kudumisviisi isegi toimse kanga mulje, ning pind ei paista enam nõörina. Sel viisil kootud vöökirjadest pikemalt allpool.

Meil Eestis tuntakse veel kolmandat õige haruldast kõlavöö kudumisviisi: nimelt voolikuna kudumist, mis esineb pooga- ja sõbaäärtel. Kõladesse tõmmatakse jällegi 4 lõnga, kuid võetakse kätte *pildil 60 a* kujutatud viisil, s. o. iga kõla seisab ühel nurgal ja lõimed moo-

¹ *Leinbock*, m. t., lk. 14.

dustavad kaks vahelikku. Kui sellist voolikut kududa, näiteks pooga äärde (*pilt 65*), on osale kõladele tõmmatud 2, osalt aga 4 lõnga. Koelõng jookseb paremalt vasakule läbi hariliku kahest lõngast moodustatud vaheliku, läbib siis vooliku osa alumise vaheliku, pöördu tagasi läbi ülemise vaheliku ja teiskordselt parempoolse kahe lõngaga vaheliku kaudu tagasi (*pilt 60 c*). Igakordse kõlade keeramise järel kordub sama koelõnga käik. Muidugi võib läbida enne ülemist, siis alumist vahelikku või ümberpöörduvalt, isegi seda suunda iga keeru järel vaheldada.

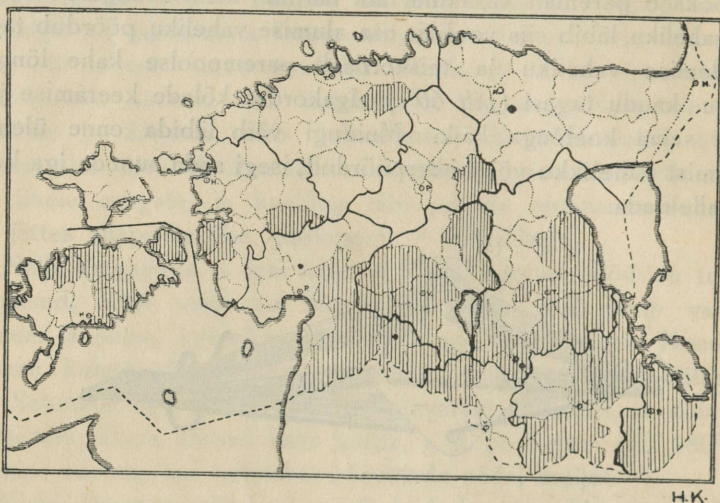
Pilt 60. ab — kõlade asend vooliku kudumisel ; c — vooliku läbilõige.

Kahe vahelikuga kõlasid keeratakse muutmatult üks kord edasi, teine kord tagasi (*pilt 60 ab*). Kui seda vööd kooksime kahe eri koelõngaga eri vahelikule, oleks selle tulemus kaks ise paela, kumbki kootud kahe lõimelõngaga kõlas, kuid ühe ainsa koelõngaga moodustub sellest õõnespael¹. Kui võtta ülemised ja alumised lõimelõngad kahes eri värvis, saab loomulikult paela kumbki külg ise värvi.

ERM-i kogudes leiduvate esemete põhjal on kõladega kudumine kõige rohkem levinud Muhumaal, Kesk-Saaremaa kihelkondades, praegusel Lõuna-Pärnu- ja Lääne-Valgamaal, s. o. Hallistes, Karksis,

¹ *Lehmann-Filhés, m. t., lk. 32—35.*

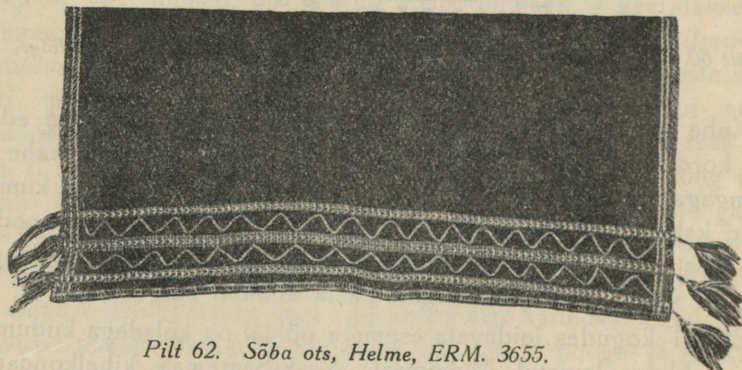
Helmes ning Setumaal. Levimiskaardil (pilt 61) on märgitud ka need kihelkonnad, kus kõladega kudumine väiksemal määral esineb.

Pilt 61. Kõladega kudumise levimine ERM-i kogude andmeil.

● maaleiud Arkeoloogia kabinetis (Ark. k.).

Muhumaal kandsid naisterahvad kõladega kootud võid ning kootakse praegugi seelikupooki. Saaremaal esinevad kõladega kootud seelikupoogad, iseäranis Mustjalas ja Pühas. Peamiselt Hallistes ja

Pilt 62. Sõba ots, Helme, ERM. 3655.

Karksis kannavad meesterahvad kõlavööd pikk-kuue peal. Sellest keskusest nähtavasti on kitsas meeste vöö levinud teataval määral läände, põhja ja itta. Naistel oli umb. samal maa-alal vanemal ajal

kõladega kootud pook sõbade ja sõukeste ääres, hiljemini seelikute all. Sõbaäärne pook esineb ka mõnes Tartu- ja Võrumaa kihelkonnas, kõrikuäärne aga Võru- ja Setumaal. Särgi alla on kõladega pooki vanasti ömmeldud Vigalas ja Harju-Jaanis.

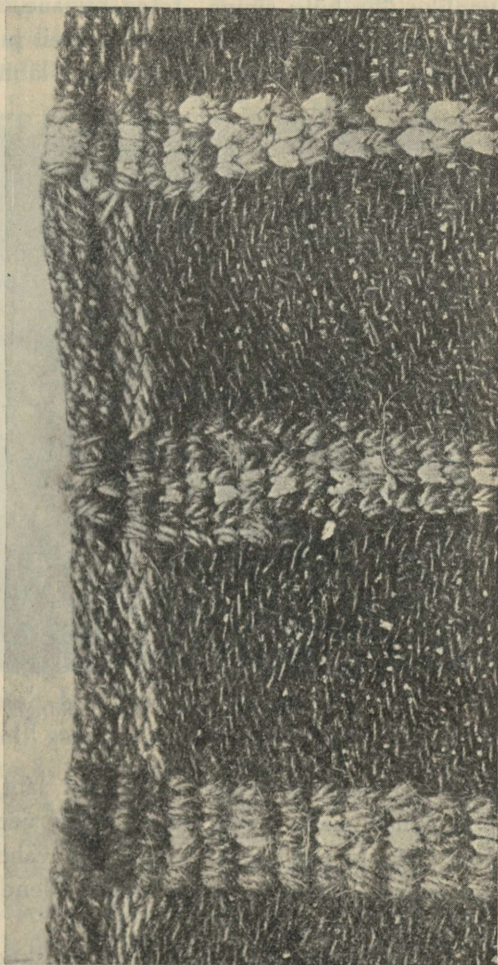
Ka Setumaal esineb kõlavöö meesteväöna ja on sealtpoolt levinud üksikutesse Võru- ja Tartumaa kihelkondadesse.

Tehnika suhtes kõlavööd jagunevad kolme gruppi: esimesse kuulub Lõuna-Eestis esinev sõba- ja kõrikupook või veerik, teise gruppi kõik läänepoolsed vööd ja poogad keskusega Hallistes ja Karksis — sellesse gruppi kuuluvad ka saarte vööd ja poogad (Saaremaa ja Muhu) ning ohjad; kolmanda grupi moodustavad Setumaa vööd.

Siirdume kõlatööde üksikasjalisele vaatlemisele gruppide järgi.

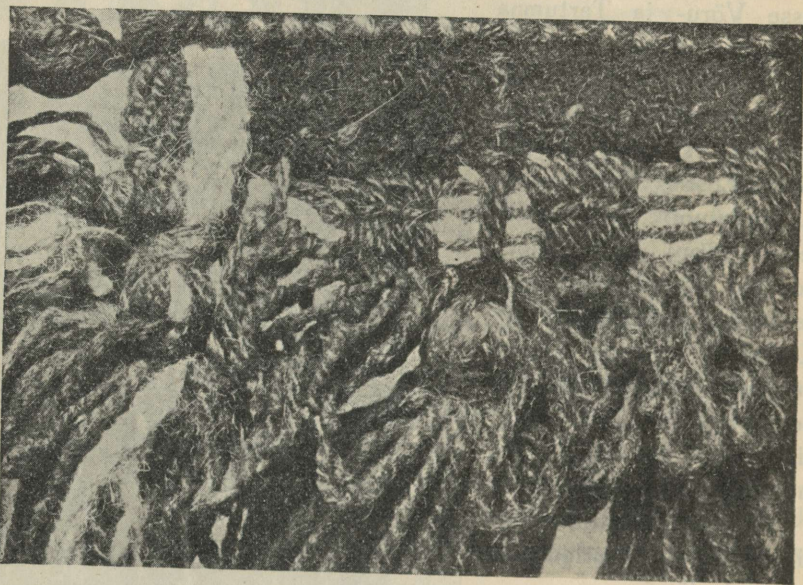
Tehniliselt kõige vanema kultuurvara hulka kuuluvad ERM-i kogudes leiduvad sõbad ja kõrikud, külgekootud veerikuga pikkäärtel. Otsad on neil käitsi palistatud ja ilupistetegega ilustatud. Selliseid sõbu leidub 5 Helmest (pilt 62), 1 Rannust ja 1 kõrik Harglast (3631, 3654, 3655, 7786, A 102:30ⁿ Helme, 582 Rannu, A 292:178 Hargla).

Toimisel lambapruunil sõbal on kummalegi äärele veel lisatud mõni rida kas valget, punast või sinist lõimelõnga ja selle toimse

Pilt 63. Sõba ääreosa, Rannu, ERM. 582.
Suurus $\frac{1}{1}$.

ääre külge kootud kõladel õõnespael või palistus kahe vahelikuga lk. 98—99 kirjeldatud viisil (*pilt 63*). Voolik, 0,5—0,7 sm lai, on harilikult kootud 4—5 kõlaga (1 kord 6 kõlaga) samast sõba äärtesse lisandatud jämedast, kas sinisest või punasest lõngast. Sealjuures on tihti vooliku üks külg sinine, teine punane, või ainult 2—3 äärjoont on punased. Selle tööviisi kirjeldus meil puudub. Arvatavasti on kanga kummagi ääre 16—24 lõimelõnga läbitud 4—6 kõlast. Kui koe-

*Pilt 64. Sõba nurk, Rõngu, ERM. A 338:3.
Suurus $\frac{1}{1}$.*

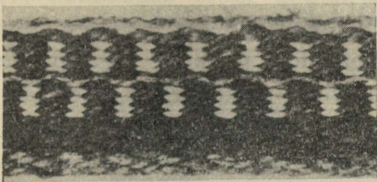
lõng on veetud kanga vahelikust läbi, asetatakse näit. vasempoolsed kõlad nagu *pildil 60 a*, ringis veetakse kahest vahelikust koe-lõng läbi ja siis tagasi kanga uue vaheliku kaudu teise äärde, kus toimitakse kõladega samal viisil. Nende sõbade vanus on märgitud umb. 80 kuni üle 210 a.

Sama kitsas (0,7 sm), 4 kõlaga kootud voolik on Hargla valgel toimsel kõrikul, kuid peale vooliku on kõrikul 2,3 sm lai labaselt kootud ääreilustis valge, halli ja punase kirjaga. Kõrikut ennast, mõlemaid ääreilustisi ja voolikut läbib sama koelõng. Ääreilustis on arvatavasti telgedel kootud.

Rõngu ja Põlva sõbadele (A 338:3 ja A 151:18) on veerikud külge õmmeldud. Põlva veerik on harilik kõlavöö, 2 äärekeerdu on

sinised, teised 9 keerdu valged. Hiljemini on pook punasest ja sinisest lõngast *loskudega* ilustatud. Sõba vanus teadmata.

Rõngu sõbale on äärtele ja otstesse ömmeldud 2 eri valge-sinist veerikut (*pilt 64*) à 1,5 sm laiad. Sõba pikkäärtes on veerik kootud 8 kõlaga à 2 lõnga ja vaheldumisi keeratud 1., 3., 5., 7., järgmises reas aga 2., 4., 6., 8. kõla, nii et iga lõimelõng käib üle 2 koelõnga, hiljemini ilustatud punaste-siniste *loskudega*. Otstes on harilikud poogad 6 kõlaga à 4 lõnga: 1., 3., 5. kõla valge, 2., 4., 6. kõla sinise lõngaga. Peenem sinine ja väga tugev punane villane koelõng moodustavad allääres 2,5—5 sm pikkused narmad. Ka alumine veerik on hiljemini ilustatud sini-punaste *loskudega* ja nurgad tuttidega. Vanus üle 100 aasta.

Pilt 65. Pook-voolik, Lobodka.
ERM. 10872. Suurus $\frac{1}{1}$.

Pilt 66. Pook, saadud Tartust.
ERM. 14254. Suurus $\frac{1}{1}$.

Isesugused on Setumaa kõriku veerikud (10872 ja 10878 Lobodkast, A 295:31 Petserist). Kõik kolm on kootud samal viisil, 1,7—2 sm laiad; veeriku ääreosa, 0,7 sm lai, on kootud voolikuna 5 kõlaga tumesinisest, ääred tumepunasest, tugevast, väga keerdu lõngast. Veeriku teine äär, kust koelõng samast vahelikust 2 korda läbi käib (*pilt 60 c*), on kootud kõladega à 2 lõnga, üks valge, teine sinine. Lõngad on nii seatud, et kudumisel moodustavad ruudutaulise kirja (*pilt 65*). Mõnikord on veeriku keskele ja ka vooliku seesmisse äärde asetatud kõla kahe punase lõngaga, mis moodustavad 2 punast joont, äärjoon aga, mis ömmeldakse kõriku külge, on valge. Veeriku koelõng ja valge lõim on alati linasest niidist.

Teise grupi vanimaid kõladega kootud esemeid on kitsas pook Hallistest, Karksist, Kõpust ja Viljandist, mis on ömmeldud sõukese, sõpu äärde või *musta kõrdi* ehk seeliku alla (Hallistest 9, Karksist 2, Kõpust ja Viljandist à 1 pook¹). Vanus on kahjuks märgitud vaid mõnel üksikul: 40—95 a., ühel üle 220 a., teisel üle 320 a.

¹ ERM 1797, 1790, 1800, 1801, 1802, 2078, 1734, 1760, 3426 Halliste; 4158, 7635 Karksi; A 172:6 Kõpu; 6975 Viljandi.

Vanemad poogad on 0,5 sm laiad, kaks uuemat, erineva kirjaga, 0,7 sm, mõlemad väga peenest ja keerdus villasest lõngast valge linase koelõngaga. Vanema pooga kiri koosneb 3 osast: keskmine, peaosa on kirjaga, alumine laiem ja ülemine kitsam ääreosa üht või mitmet värvi juttidega (*pilt 66*). Poogad on enamasti kootud 8 kõlaga, juhtub aga ka 7 ja 9-ga. *Loogeline* kiri keskel on kootud 3—4 kõlaga à 2 lõnga. 1., 3. ja 2., 4. kõla on vaheldumisi reakaupa keeratud, lõim käib üle 2 koelõnga (*pilt 69 a*). Kiri on valge või värviline ja varieerub. Vanad värvid on metsavärvid, uuemad — aniliinvärvid. Kõige uuematel pookadel *musta kõrdi* allääres on kiri kadunud, nad on kas üleni punased ühe sinise äärjoonega all, vahel ka keskel või üleni sinised ja on kootud 4 lõngaga kõlal.

Siiski ka üks vanimaid pooki on üleni punane, väga peenest lõngast (1734). Kootud on ta samal viisil nagu kirjaga pook, s. o. kahe vastaskeerus äärjoonega, keskosa 4 kõlaga à 2 lõnga vaheldumisi üle 2 koelõnga, mis jätab toimse kanga mulje. Kõige lihtsamaid seelikupooki leidub Torist ja Karksist, üks 3 kõlaga, teine 4 kõlaga à 4 lõnga kahes ja kolmes värvis kootud, ning üks valge linane särgipook Vigalast, teine H.-Jaanist 4 kõlaga à 4 lõnga, mis ühtlasi kõige põhjapoolsemad kõladega kootud esemed meie kogudes.

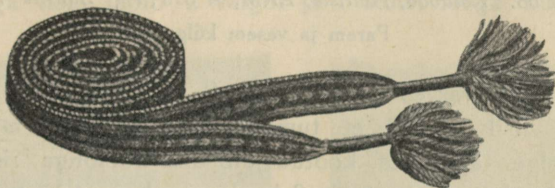
Mihklist on teada, et ka seal vanasti särgi alla õmmeldi pook, kuid puudub seletus, mis viisil see kootud¹.

Needsamad kihelkonnad, Halliste ja Karksi, kus kõladega pooga kudumine ulatub kaugesse minevikku, on ühtlasi maa-alad, kus kõladega kudumine on levinud üldiselt, arenenud ja püsinud võrdlemisi uema ajani. Siin kasutati ja varieeriti, muu seas, lõpmatuseeni vana tuntud pooga motiivi. Umb. läinud sajandi viimaseil aastakümneil osati kõladega kududa veel igas talus. See oskus pole nüüdki päris ununenud. Leidus aga ka niiõelda elukutselisi vöökudujaid, maata inimesi, kes kodusid, mis nõuti, võrdlemisi hiljuti veel ohje. Neis kihelkonnis kandsid nimelt mehed kitsast 1—2 sm laia kõlavööd talvel valge kasuka, suvel musta „särgi“, s. o. pikk-kuue peal. Selle järel kui vöö rahvariide osana kadus, kooti neid umbes 20—30 a. eest veel veimedeks. Vöö, kohaliku nimetusega *ööke, üüke, puidik*, on nähtavasti sealt levinud läände, põhja ja itta (ERM-i kogudes leidub: Karksist 14, Hallistest 11, Saarest 3, Helmost,

¹ *Kork, J.*, Mihkli khk., lk. 3. Ksk. ERM-i etn. arhiivis.

Paistust, Viljandist à 2, Põltsamaalt, Rõngust, Karulast ja Võnnust à 1 vöö). Paistus nimetati sellist vööd *mulgi vööks* (17851). Vööd on alati varustatud tuttidega kummaski otsas ja nende harilik pikus on 150—170 sm, Viljandist leidub aga ka 240- kuni 270-sentimeetrilisi; lühemad on poiste, pikemad meeste vööd. Need on harilikult kootud 3—4 värvis 12—21 kõlaga, enamasti aga 14—18 kõlaga.

Kirja ja kudumisviisi suhtes on neid vööid kolme tüüpi. Vöö kiri on kõigil tüübel sümmeetriline. Esimest tüüpi vööid kootakse 4 lõngaga kõlal; teist osalt 4 lõngaga, vöökirja aga kahe lõngaga kõlal; kolmandat tüüpi kootakse 4 lõngaga kõlal, kuid kasutades kõlade aeg-ajalt ette- ja tahapoole keeramist kirja moodustamiseks.

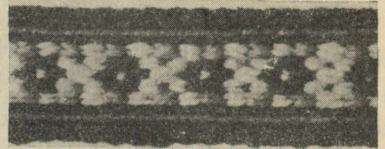
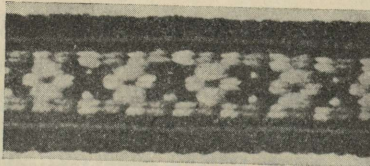
Pilt 67. Puidik, Karksi, ERM. 3420.

Esimest tüüpi vööde kiri on kas *täpiline* või *jutiline* (pilt 67). Vöö põhivärvus on enamasti punane, jutid äärtel ja keskel kollased, rohelised jne. Kui kõlast läbi viime aga 4 ühevärvilise lõnga asemel 2 lõnga ühest, 2 — teisest värvist, moodustub juti asemel nn. kalasabakiri. Võtame aga 1—2 lõnga erinevast värvist, teised aga vöö põhivärvist, siis ongi täpiline pind selle tulemus, kui asetame kõlad niiviisi, et keerates täpid tuleksid esimeses ja teises reas nähtavale 1., 3., 5. jne. kõla juures, kolmandas ja neljandas reas aga 2., 4., 6. jne. kõla juures.

Koondades neid täpikesi, võib kududa isegi mõnesugust kirja vööle, nagu näiteks Saardel *sõradega* kirja (2981).

Lihtsamatel teist tüüpi vöödel on kas ainult kaks keskjoont, või ka ääresosas mõned jooned kootud 2 lõngaga kõlal, teine teises värvis, paariviisi üle kahe koelõnga, nii et moodustub kalasabakirjas pikem silm kui seda võib kududa nelja lõngaga. Väga tihti on aga 2 lõngaga kõlal kirja kududes ära kasutatud looklev motiiv vanast poogast. Loogad on seatud ka paralleelselt ritta või sümmeetriliselt vastamisi, tekivad uued motiivid, lisatakse silmi juurde, mitmekesis-

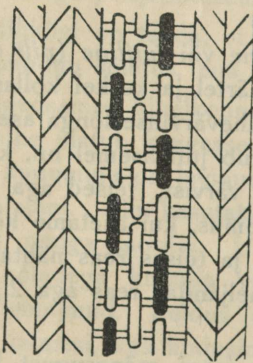
tatakse kirja uute võtetega kudumisel. Nii näiteks võis kergesti tekkida kahest vastamisi seatud loogakesest silma- või sõõritaoline kiri, ja et keskel olid vastamisi kaks sama värvi lõnga, lisati ka ääresilmale teine samavärviline lõng juurde. Et aga need kirjad kooti enamasti 2 eri värvi lõngaga kõlal, tekkis vööpinna teisele küljele sama sõõr teises värvis, sõõride vahele aga rist. Sääraseid sõõre ja

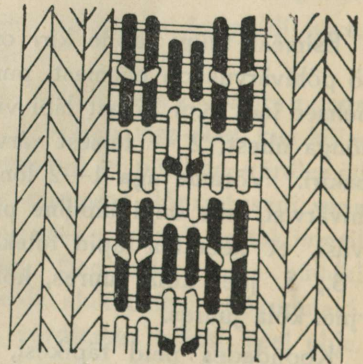
Pilt 68. Kõlavöö, Halliste, ERM. A 318:17, Suurus $\frac{1}{1}$.

Parem ja vasem kül.

riste vahelduvas värves näitab pilt 68. Karksis on 2 vööd (4160 ja 4186) sel viisil kootud, et tumeda sõõri keskel ja mõlemal pool risti olev valge täpik on kootud üle ühe koelõnga, risti keskjoon aga ja sõõri mõlemad ääred üle 3 koelõnga, kuna kõik muud lõngad

a

b

Pilt 69. a — Karksi pooga ja b — Muhu vöö kudumise skeem.

käivad üle 2 koelõnga. Sama kirjaga Halliste vöö (A 318:17) seevastu käivad kõik lõimelõngad üle 2 koelõnga. Tähendatud kohtadel, kus Karksi vöö lõim käis üle ühe koelõnga, on kõlad keeratud täisringis (vrd. pilt 69 b). Keerates pool ringi ettepoole, tuleb alumine lõng üles, keerates kõla nüüd veel pool ringi edasi, tuleb endine

pinnalõng jällegi üles ja kiri jätkub sümmeetriliselt. Mandrilt leidub ainult üks selliselt kootud vöö, võte on aga tuntud Hallistes ja Karksis. See kudumisviis on tavaline Muhumaal, nagu alamal näeme. Samasuguste tehniliste võtetega, nagu ülal kirjeldatud Karksi vööd seitsme kirjakõlaga à 2 lõnga, on kootud ristid ja rombid ühele kitsale vööle, vist ka päritoluga Hallistest või Karksis (1583), kus see kiri tuntud *ristilise* ehk *Abja kirja* nime all.

Kolmanda tüübi vööde kudumine toimub lk. 97 kirjeldatud viisil, iga 6—7 keeru järel ühes suunas keeratakse kõlad vastassuunas samasuguste ristide ja rombiga moodustamiseks nagu eelmisel vööd neid kooti 2 lõngaga kõlal. Vööd leidub üks Karksis (*pilt 70*), teine Põltsamaalt (A 112:83). Karksi vööd koovad kirja ainult keskmist 8 kõla. Iga kõla läbib 2 valget ja 2 sinist lõnga, kummalgi äärel

Pilt 70. Kõlavöö, Karksi, ERM. 3421.
Suurus $\frac{1}{1}$.

Pilt 71. Pook, Püha, ERM.
A 290:1121. Suurus $\frac{1}{1}$.

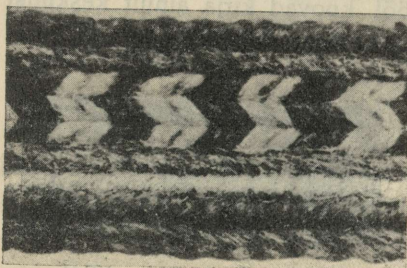
on siis veel üks sinine ja kaks punast keerdu, s. o. à 3 kõla nelja ühevärvilise lõngaga. Kirjakõlad on nii asetatud, et 1) keerud jooksevad kummaltki poolt keskele ja 2) värvid, alates äärekõladest keskpole, nii seatud, et kummalgi äärekõlal on 2 valget lõnga üleval serval, järgmisel kõlapaaril on valged lõngad kudujust kaugemal olevas servas, veel järgmisel alumises servas, mõlemal kesk-kõlal aga kuduja pool olevas servas¹. Iga seitsme keeru järel muudetakse kõlade keerusuunda. Kui muidu kõlavöö mõlemad pinnad on ühesugused, on sellel vöötüübil olemas parem ja vasem külg, sest keerude vastassuunas jooksmine vasakul pool takistab siin kirja selget ja ühtlast joont.

Nähtavasti Halliste-Karksi keskusest meeste kõlavööde levimine on ulatunud läänes Saardeni, põhjas Põltsamaani, idas isegi Võnnuni, — vahest mõne väljarändaja kaudu, sest vahemaal Võnnust Rõnguni nad puuduvad.

¹ Vrd. *Lehmann-Filhés*, m. t., lk. 24.

Pärnumaa rannikul, Kihnus ja Ruhnus kõlavööd ei tunta. Ta esineb aga Saare- ja Muhumaal. Saaremaal tuntakse kõladega kootud seeliku pooki: Püha, Mustjala, Valjala ja Karja kihelkonnas, igaühes oma väljaarenenud, teistest erineva iseloomuga. Neid kooti nähtavasti vana traditsiooni ja ammu ajast kivinenud eeskujude järgi, sest kõrvalekaldeid peaaegu ei esine. (ERM-is leidub 9 pooka Pühast, 6 Mustjalast, 1 Valjalast ja 2 Karjast).

Püha pooga kiri tuleb meelde Helme-Karksi lookleva kirjaga kitsast pooka, kiri on kootud siin 5 kõlaga, sealse 3 asemel. Look on alati valge ja iga nurga joonele on teine lõng juurde tulnud, mis kogu kirja tugevamaks teeb (pilt 71). Olgu tähendatud, et

Pilt 72. Pook, Mustjala, ERM. 12485.

Suurus $\frac{1}{1}$.

Saaremaa seelikupoogad on eranditult kootud seelikuviiirude värvides ja seetõttu paistavad nende harmoonilise jätkuna. Ka saarte pookades eralduvad pooga keskmine kirjaosa, ülemine kitsam ja alumine laiem äär. Et äärjoonte arvu võib ühe või kahe võrra muuta, on kirjaosa Pühast alati kootud 5 kõlaga à 2 lõnga. Poogad on 1—1,5 sm laiad ja üldse kootud 7—11 kõlaga. Vanus on märgitud ainult 2 juhul: 50—80 a.; kohalik nimetus *veerik*, üks kord *vitspuuk*.

Püha on ainuke Saaremaa kihelkonnist, kus tuntakse pooga kirjaosa kudumist 2 lõngaga kõlal. Igal pool mujal on kogu vöö kootud 4 lõngaga kõlal.

Mustjala poogad on 1,2—3,2 sm laiad, kootud 4—5 värvis, 9—10 kõlaga väga jämedast ja karedast lõngast, samasuguse tumeda villase koelõngaga (pilt 72). Kiri on valge-sinine 3 réas, äärjoonte arv on muutlik. Vanus teadmata.

Valjalast ei leidu rohkem kui üks pook, mis iseloomult sarnaneb eelmistega, kirjaosa on aga laiem, 5-realine, kus leidub mingi kalarootaoline valge kiri. Pook on 2 sm lai, kootud 10 kõlaga à 4 lõnga.

Karja 2 pooka on vähenõudlikud ja tagasihoidlikud, valge kirjaosa asemel on värvilised täpid. Poogad on 1,5 sm laiad, kootud 7—9 kõlaga à 4 lõnga. Vanus teadmata.

Muhumaal on kõladega kootud naiste võid ja seelikupooki. Et see saar on ERM-i kogudes tekstiilidelt rikkalikult esindatud, on võimalik jälgida kui mitte vöö, siis vähemalt pookade arenemist (20 vööd ja 18 pooka). Peale selle on Muhu ainus kihelkond, kust leidub üksikasjaline kõlavöö kudumise kirjeldus oskussõnadega ja mõningate huvitavate ülesvõtetega (vrd. lk. 94—96). Nagu teada, on vanemal ajal Muhu naiste kõnneis domineerinud tumepunane värvus, mis aja jooksul on muutunud heledamaks, lõppedes oranži ja kollasega¹. Kõigis vastavais värvivarjundeis leidub ka kõlavööid.

Vanimast uemani on kõik² vööd kootud muutmatult ühes ja samas kirjas, enamasti 12 kõlaga (on kõrvalekaldeid 14, 16 ja 18-ga), 3 värvis: kiri musta, põhi punase ja teine joon äärest kollase lõngaga. Et need värvid on pildistamiseks ebasoodsad, on Muhu vöökiri näidatud Halliste vööl *pildil 68*, kuhu on lisandunud kummalgi pool kirja 2 äärjoont. Seega kootakse Muhu vöö kirjaosa alati 6 kõlaga à 2 lõnga ja 2 värvis, üks must, teine vöö põhivärvis. Kirja nimeks on siin *hark* ja *hanesilm* (A 253: 28) ja ta kootakse lk. 106 kirjeldatud viisil kõlade täisringis keeruga. Vööd nimetatakse ka *vööpaelaks*. Vanemad vööd on jämedamast, uuemad peenemast lõngast. Laius 1,2—2 sm, harilikult 2 sm, pikkus kuni 10 m. Vanus enamikul teadmata, märgitud on 20 kuni 58 a. Muhus võid praegu enam ei kanta.

*Pilt 73. Pook, Muhu, ERM.
A 290: 1142.
Suurus 1/1.*

Muuseumis leiduvad Muhu poogad, kohaliku nimega *ai, aiad*, on kõik oranži või kollast värvi. Järelikult võeti neid tarvitusele alles kollase seelikuga, mis hakkas lühikest musta *ümbrikku* asendamaks umb. 1870-test aastatest alates. Aiade vanus ongi märgitud 20—70 a. Vanemad aiad harilikult jagunevad 3 ossa: keskmine kirjaosa, ülemine ja alumine äär tumedate (must või pruun) põikjoontega, ja alumisel äärel veel lisaks 2-realine 2—4 värvist kalasaba-ehk *kalarookiri*². Keskmisele kirjaosale on muutmatult üle võetud vöökiri, kuid musta asemel kootud kollasel põhjal vaevalt eralduva roosaka või kollaka lõngaga (*pilt 73*). Laius 1,5—2 sm, harilikult 15—20 kõlaga kootud.

¹ Manninen, I., ERM-i rahvateaduslikkude kogude juht, Tartu 1928, lk. 47.

² Leinbock, m. t., lk. 1.

Uuematel aiadel kadus vöökiri keskelt, asemele tulid värvilised (punased, rohelised, roosad) jutid ja täpid, ka kalasabakirjas jutid 2—4 eri värviga, allääres aga kunagi ei puudu 2 reas kalasabakiri. Laius 1,2—2 sm, kootud 10—18 kõlaga à 4 lõnga.

Kõige uuemad aiad seevastu kootakse hoopis ilma kirjata ehk silmadeta. Nad on 2,5—3,5 sm laiad, kootud 26—28 kõlaga. Alul kitsamad, hilisemal ajal laiemad. Kogu pind on ühes värvis, allääres 2 rida eralduvas värvis. Sellised vööd *roositakse*, s. o. tikitakse villase lõngaga (rikkad ka siidiga) lilled, *roosid* peale¹, nagu neid õmmeldakse sukkadele, ilupättidele, kinnastele jne. Muhu aia tekki- mist ja arenemist on seega võimalik jälgida. Küsimuseks jääb, millal ja millest arenes Muhu vöökiri, mis neil traditsiooniks kujunenud.

Mitte huvita pole tähendada, et Muhu naised varemini kui kol- lasel seelikul, tarvitasid pooka ka valgel linasel särgil. Selliseid leidub ERM-i kogudes tumepunasest kollaseni, kuid nad on kootud alati korjatud kirjaga, s. o. niite või tihva ja mõõgaga. Lõim on valge linane, kirjalõng värviline (punane ja must) villane.

Samal viisil kootud valgest linasest ja punasest-sinisest vil- lasest lõngast pooki õmblesid ka Kihnu naised takuse särgi alla, Lõuna-Viljandimaa omad aga *pallapooliku*, s. o. valge linase seeliku alla. Muhu ja Kihnu särgipoogad on kitsad, Viljandimaa omad aga seevastu laiemad, 3—3,5 sm; põhivärvus on neil tumesinine, pea- aegu must, kaunis laia 0,5 sm punase südamega.

Üksikuid korjatud kirjaga pooki leidub veel Rõngust, 7—8 sm laiad, teine 220 sm pikk, punased, siniste äärtega; arvatavasti särgi all olnud (14354 ja A 227:36).

Kolmas pook-vöö on Sangastest, 4 sm lai, alles meie sajandi alul ühe vanema seeliku alla õmmeldud (14290). Ainult saarte ja Vil- jandimaa pookadel on oma eri kiri, osalt ka värvus, teised mandri- poogad võivad kirja poolest niisama hästi vöödkki olla, kõigil on aga alumineäär mõne lisajoonega ja linane servake tagasi pööratud ning käsitsi palistatud. Mujalt Eestist võösid pookadena ERM-is ei leidu.

Oma kirja tõttu kuuluvad ka ohjad samasse läänepoolsesse gruppi. Kõladega kootud ohje on ERM-i kogudes 14 numbrit, pea- miselt Tartu- ja Viljandimaalt. Kõik on kootud 4 lõngaga kõlal, enamasti 2,5—4,5 sm. laiad (üks 1,8 sm, teine 5,3 sm lai), üldiselt

¹ *Leinbock*, m. t., lk. 1, 10—11.

2—3 värvis, kuid ka 4 ja 7 värvis. Lõng on eriti tugev, harilikult 3-kordne. Juba lambaid pügades eraldati karmimad, *kalled* lõngad ohjade jaoks (Halliste-Abja). Üksikud ohjad on ilma kirjata, erineva äärjoonega, enamasti on neil aga must kiri laikudena, täppidena või oksakestena punasel pinnal (*pilt 74*).

Hallistes olevat vanasti kootud ohje mitmevärvilisi villaseid, uuemal ajal aga ühevärvilisi niidist. Leidub üks näide sellest, et ohjad on kootud mõlemast otsast korruga (50 Maarja-Magd.), s. o. kahe eri koelõngaga. Samal viisil kootakse praegugi ohje Hanila-Massus, kusjuures 3 isikut on tegevad, 2 naist koovad teine teises otsas, kuna kõlasid keskel keerab mees¹.

Teateid ohjade kudumise üle kõladega leidub veel Koerust, Põltsamaalt, Kambjast, Tartu-Maarjast, Hallistest, Karksist, Hanilast ja Karusest.

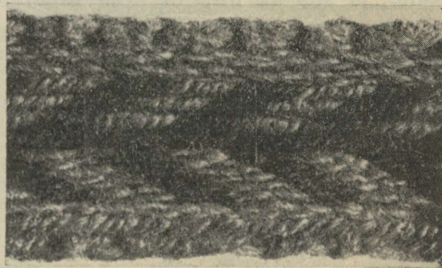
Nähtavasti on kõladega kudumise oskus vanemal ajal olnud üldisem, ja see tehnika rahvariide kadumisel kohati säilinud ohjade kudumiseks, mis pidid saama tugevamad kui harilikud vööd.

Ise grupi moodustavad Setu vööd, mida „poisid“ kandsid pükstel kantava särgi peal, nn. *poissa vöö* ehk *lavvakutega vöö*. Mõni üksik on märgitud naise vööna või säärepaelana.

Vööd on kitsad, harilikult 0,8—1,2 sm laiad ja 150—227 sm pikad, harva esineb 0,5 sm laiusi ja üks 290 sm pikkune. Kootud on nad kaht viisi, kas *paksud* või *õhukesed*. „Ku patjuga kuda, sis tsuska lang lävi nelä augu, sis pööra üts kõrd lavak, sis viska lang, sis jälle pööra üts kõrd lavak; kui ohkaistega kuda, sis tsuska lang lävi kate kesmätse augu ja pööra lavak kats kõrrda, sis saa ohkane vöö.“ (A 291:67).

Suurem osa Setu vöödest ongi kootud kahe lõngaga läbi kõla.

Vahe 4 või 2 lõngaga kudumises väljendub ainult vöö paksuses, kiri ei muutu kuigi palju. Paksemad vööd on kootud enamasti 6—8 kõlaga (harva 4 ja 11 kõlaga). 2—3 paari kõlu on vastamisi seatud nii,

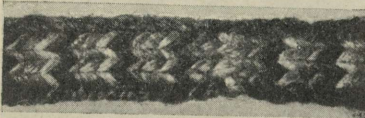
Pilt 74. Ohjad, Otepää, ERM. 13763.

Suurus 1/1.

¹ Prl. M. Rosbergi suusõnaline teade.

et keerud jooksevad üksteise vastu. Kirjaosa on äärmiselt kirju, sest kõikidele kõladele on aetud 2—4 eri värvi lõnga, mida keerates saame erivärvilisi ristjooni (pilt 75). Ainult kumbki äärjoon on ühevärviline ja kootud tiheda nõörina, mis ei lase paista koelõnga (vt. lk. 98). Samad võtted kirja suhtes on ka tarvitatud 2 lõngaga kududes, kiri on siis laiem, kootud ikkagi 3—4 värvis, ja koosneb kuuest paarikaupa seatud kõlast; kogu vöö on kootud enamasti 8—10 kõlaga (leidub ka 6 ja 12-ga). Äärmised paarid on samades värvides lõngadega, keskmine paar eralduvates värvides, vöö kitsas äärjoon ühevärviline. Ainult harva esineb kirjas kõrvalekaldeid, näiteks, et ainult keskmine kõlapaar koob kalasabakirja, kuna äärmised on ühevärvilised.

Kahe lõngaga on kootud harilikult üle ühe koelõnga, harva üle kahe, ja siis ka nii, et kõik kõlad on pööratud järjest, mitte vaheldumisi nagu läänepoolseil vööl, ja iga üksik kõla on ka alati keeratud samas suunas, nii et kiri alati paistab keeratud nõörina. Koelõng on kas valge või värviline linane niit.

Pilt 75. Kõlavöö, Lobodka, ERM.
A 168:127. Suurus $\frac{1}{1}$.

Vööde otstes on lahtised lühikesed narmad, tihti on neile lisandatud ka tutid. Setu võid on levi-

nud üksikult ka Võnnu, Röpina, Põlva ja Rõuge kihelkonda (ERM-is on Setumaalt 28 vööd, teistest nim. kihelkonnist à 1 vöö).

Setu vööde vanus ERM-i kogudes on märgitud sama harva kui teistelgi vöödel ja kõigub 12—50 aasta vahel, kuid Setumaal kootakse praegugi veel kõladega võid.

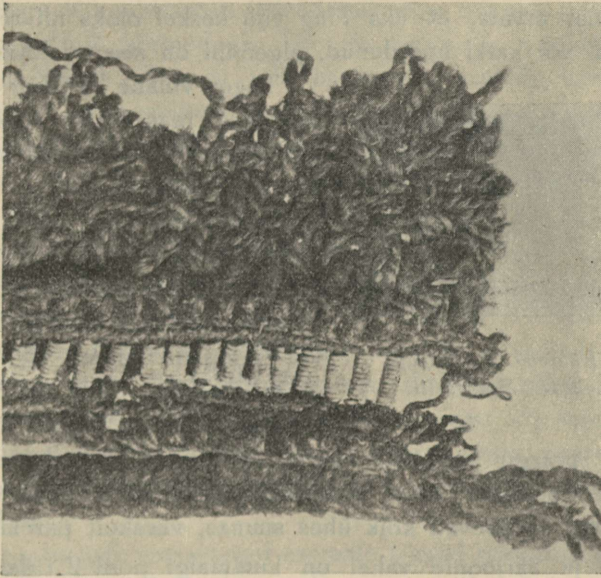
Lõpuks olgu tähendatud, et suurel osal setu vöödest leiame 1—4 karsast, s. o. kõlade keerusuuna muutmisest tekkinud viga koes. Läänepoolseil, isegi pikil Muhu vööl tuleb see õige harva ette, kude on lõpuni „tasane ja ilus“. Arvatavasti on keerud seal lahtistest otstest sõrmedega lahti harutatud.

Mõningat valgust kõladega kudumisele minevikus suudavad ka heita meie maaleiud, olgugi et Eestis on leitud äärmiselt vähe tekstiile, võrreldes meie lõunapoolsete naabritega. Kuid need vähesedki sisaldavad väärtuslikke andmeid.

Hilisemast keskajast või ordu lõpuajast on pärit üks pronks-spiraalidega kõnde ääreilustis, leitud Halliste khk., Uue-Pornusest (Ö.E.S. 739). Kummalgi pool spiraale on 2-realist kõladega

kootud keerud tugevast villasest lõngast, keskele on üle linase koelõnga tõmmatud spiraalid.

XIV—XV sajandisse kuuluvad Otepää leiud (prl. mag. M. Schmiedehelmi määratud). Riidetükikesed (Ark. k. 2652:15 ja 2677:27) pronksspiraal-ilustistega on kõvasti kõdunenud ja kannatada saanud, siiski eralduvad kanga küljes üks 4 lõngaga kootud nõõrirda, selle kõrval 3 rida on kootud 2 lõngaga üle 2 koelõnga vaheldumisi, nagu Karksi pook. Järgnev rida on ebaselge — sinna lisanduvad pronks-

Pilt 76. Ääreilustisi pronksspiraalide ja kõlatööga, V.-Jaagupi, Ark. k. 2731.

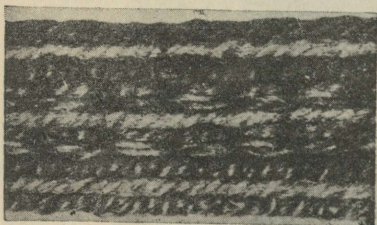
Suurus $\frac{1}{1}$.

ilustised. Võib eraldada ka mõningaid siniseid ja punaseid lõngakiudusid.

Võrdlemisi paremini on säilinud V.-Jaagupi Võhu as. leid (Ark. k. 2731), leidjate poolt aga tükkideks lõigatud (pilt 76). See leid kuulub XIII sajandisse (prl. mag. M. Schmiedehelmi määratud).

Riidelapi käsitsi palistatud äärele on õmmeldud tugev 5 lõngaga palmitud pael 2 värvis, selle riide ääre peale on õmmeldud riba, mis koosneb kõlavööst kahes osas; neid ühendavale koelõngale on tõmmatud pronksspiraalid, sellele ääreilustisele on jällegi alla õmmeldud teine pael, palmitud seitsme nähtavasti ühevärvilise lõngaga.

Selle leiu mõlema lapi kõladega kootud 0,7 sm laiad osad sarnanevad teineteisega ja on nähtavasti 4 kõlaga kootud, kahel seesmisel ja kummalgi äärmisel kõlal on olnud 4 lõnga, nõör keerud vastassuunas. Eelviimane rida välisäärest aga erineb kõigest hilisematest kudumisviisidest: siin on arvatavasti kõla asemel olnud üks väga tugev tumedamas värvis lõng, ja koelõng kudumisel üks kord üle selle lõnga, teine kord tema alt läbi käinud, hiljemini koelõnga peale tulev osa aga läbi lõigatud. Lahtised lõngaotsad moodustavad rea tupse. Et see vööosa on võrdlemisi hästi säilinud, pole põhjust arvata, et üks lõng vöö keskel oleks nii regulaarselt kõdunenud või katki hõõrdunud, pigemini on see teadlikult tehtud.

Pilt 77. Kõlavöö, P.-Jaagupi.
Ark. k. 2444. Suurus $\frac{1}{1}$.

Tugev villane koelõng läbib ühtlasi igas reas kahe vööosa vahel üht 0,5 sm pikka, teises lapis 1 sm pikka pronksspiraali.

Neljas leid on pärit Pariselja soost, Pärnu-Jaagupi Are vallast. Hästi säilinud riide juurde kuulub kõlavöö, mida on kantud kas vööna või poogana riide või varrukate ääres¹ (pilt 77). Vöö on 2,7 sm lai, tugevast villasest lõngast, nagu Must-

jala vööd, praegu paistavad värvid karmiinina ja kollakaspruunina. Kolm rida kummaski ääres ja keskmine rida on kootud 4 lõngaga kõlal; keerud jooksevad kõik ühes suunas, vasakult paremale.

Kesk- ja äärjoonte vahel on kummalgi pool 2 rida kootud 2 lõngaga kõlal järjest üle 2 koelõnga, ainult vahelduvate värvidega, nii et kollakad silmad ühes samavärvilise keskjoonega moodustavad mingisuguse lookleva kirja. Kui seda keskjoont nelja lõnga asemel kududa 2 lõngaga, ongi meil Püha seeliku poogakiri käes. Kolm äärjoont seevastu tuletavad keskmise heledama reaga meelde Muhu vöö äärt. Lõng ei ole nähtavasti küllalt keerd olnud, sest neis kahes reas, kus keerdude suund käib vasemale poole, on lõngakeerd lahti läinud. Leid on dateeritud u. noorema rauaaja lõppu, arvatavasti eesti töö¹.

Meie vanimad etnograafilised vööd ja poogad sõbadel ühes

¹ Tallgren, A. M., Eelajalooline ülikond Pärnumaalt, Odamees 1923, nr. 2, lk. 58—59. Sama, Zur Archäologie Eestis II, Tartu 1925, lk. 57.

ajalooliste ja eelajalooliste maaleidudega tõestavad, et kõladega kudumise oskus meie maal on ulatunud hämarasse minevikku ja alles hilisemal ajal kas oma arenemisel järsult lõppenud rahvariiete kadumisega (Hall, Karksi), või labastunud, degenerereerunud (Muhu poogad). Näited kaugest minevikust seisavad tehniliselt kõrgemal tasemel kui nüüdisaja oskused (ohjad).

Kõlavöö olulisem tunnus oleks nõõritaoline keerd ja primitiivsem kiri: kalasabakiri, s. o. vähemalt kahe eri värvi lõngapaariga vastassuunas keeratud nõõr. Kõlavöö sel kõige lihtsamal kujul on kas meelega või tahtmatult jälgendatud väga mitmes teises tehnikas, nimelt palmitud sõrmedega, kootud hargil ja varrastel, heegeldatud ja tikitud. Siin ei tule küsimusse, kuivõrt need palmitud paelad jne. on iseseisvalt arenenud, vaatleme seepärast ka neid ERM-is leiduvaid esemeid, mida otsekohe kõlavöö jälgendiks ei või nimetada, kuid ülalnimetatud tunnuste ja tehnika tõttu kuuluvad samasse liiki ning osalt on asendanud kõlatööd. Selliste töödega on ERM-is esindatud peamiselt jällegi Lõuna-Eesti, aga ka saared ja osa Pärnu- ning Läänemaad.

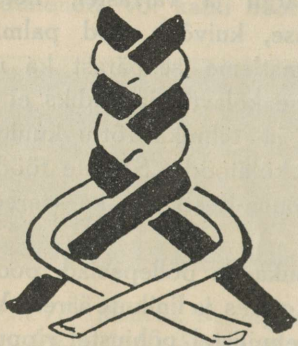
Palmitud paelad on: vöö-, sääre-, suka- ja põllepaelad, poogad ja ääreilustised seelikute allääres, sõbade otstes ja linikute ääres. Väga tihti on ka mõne kudumistö juures tehnilistel põhjustel rippumajäänud lõngaotsad kalasabakirjas palmitud, nagu kinnastel ja vöödel. Vahenditega kootud paelad on hargiga kootud kaaruspael pikkkuubedel ja kampsunitel, varrastatud seeliku äärepaelad ja heegeldatud ohjad.

Et parempidi varrastatud esemete silmad tuletavad meelde kõlavöö keerduid, on loomulik, et ka varrastööde pinda eriti kinnastel ja kampsunitel on katsutud ilustada risti läbijooksvate kalasabaridadega. Õige tagasihoidlikud on tihedalt tikitud valged ahelate read särgikrae ilustisena.

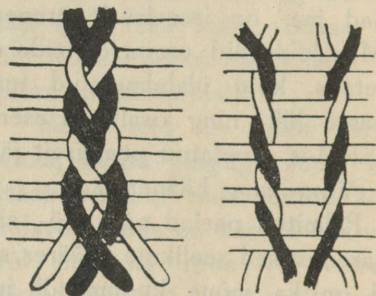
Ilma vahendita, ainult sõrmedega palmitud pael sarnaneb õhukese, kahe lõngaga kõlas kootud setu vööga. Tartumaal on kootud selliseid säärepaelu, Setumaal võid. Lõnga ühed otsad ja koelõng seotakse kinni ja kinnitatakse mõne liikumatu asja külge, teised otsad jäävad rippuma käte vahele. Igas keerus on kaks lõnga. Sõrmedega korjatakse üks neist üles-, teine allapoole ja vahelikust viiakse läbi villane koelõng. Keerud on seatud nagu harilikul setu vöölgil: paarikaupa vastamisi. Iga üksik lõngapaar keeratakse kord alatud suunas edasi, et kirjas vigu ei tekiks. Ainuke vahe selle

paela ja kõladega kootud vöö vahel on, et ta õhukesest vööst on veelgi pehmem, kuna lahtised lõngaotsad takistavad nõõride liiga keerdu minekut.

Kalasadakirjaga paela ühes või kahes reas, 2—4 värvis võib palmida ka ilma koelõngata. Ristatakse vaheldumisi üht, siis teist lõngapaari (*pilt 78*); 3—4 värviga palmides suureneb vastavalt lõngapaaride arv, ristatakse sama viisi, ikka värvide järjekorras. Selliseid paelu on tarvitatud vanema Muhu ümbriku äärepaelana, harilikult tumepunaseid, 1—3 lisavärviga. Üks säärane pael on õmmeldud isegi kõladega kootud oranžile poogale jätkuks (A 290 : 1139).

Pilt 78. Paela palmimise skeem nelja lõngaga.

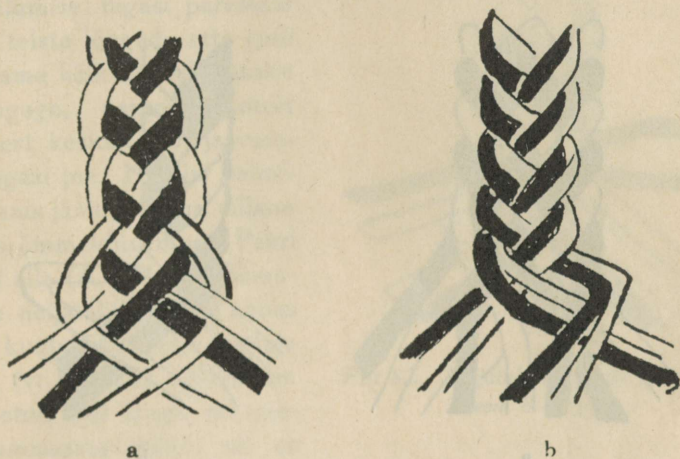

Pilt 79. Paela palmimise skeem sõba otstes 2—4 lõngaga.

Samasugune kaheväriline pael esineb Helme linikul niplise ääres, palmitud peenest valgest ja kollasest linasest niidist. Saaremaal on mõnel pool palmitud kalasadakirjas tuttmütside sidumispaelu, kohati ka vööde narmaid. Need viimased on siis omavahel ühendatud läbitõmmatud niidiga. Kihnus leidub kalasadakirjas palmitud randmeribade sidumisnõõre.

Kahevärvilist kalasadapaela on aga ka palmitud kanga sisse, nimelt otste ilustiseks vanematele sõbadele ja kõrikutele (*pld. 62—63*). Harilikult on kalasadapaelad paigutatud kolmes osas mõnesenti-meetrilise vahega, kas üksikult või 2—3 reas kõrvuti, ühel kõrikul aga neljas reas kõrvuti. Ka selle paela palmimise tehnika kohta puuduvad teated. Arvatavasti on telgedel olevale sõbale kalasadapael kahe lõngapaariga eespool-kirjeldatud viisil kas ristatud või keeratud, kusjuures kangalõimed tulid paelakoeks (*pilt 79*). Tihti on ühel ja samal paelal ka mõlemaid palmimisviise tarvitatud. Kui

lõnga on võetud kahekordses pikkuses, keskelt lahti lõikamata, pole alul mingit erilist kinnitamist tarvis. Lahtisi lõngaotsi palmitakse kinnitamiseks äärtest mõne sentimeetri võrra tagasi (*pilt 63*) või jäetakse narmastena rippuma (*pilt 62*), lisades neile veelgi tutte. Vahel on nende paelte kiri veel piiratud ühevärvilise, kahe lõngaga palmitud reaga. Harilikult on lambapruunil toimsel sõbal ilupaelad kas valged-sinised, valged-punased või sinised-punased ja samast jämedamast lõngast, millega kooti sõba õones veerik ja ääreriba (vrd. lk. 101—102). Palmitakse oma äranägemise järgi suurema või väiksema arvu lõimelõngade üle. Ilupaelte vahel on jätkatud toimsse sõba kudumist telgedel. Niisugusi palmitud paelu leidub ainult neil sõbadel, millel sõbaga koos

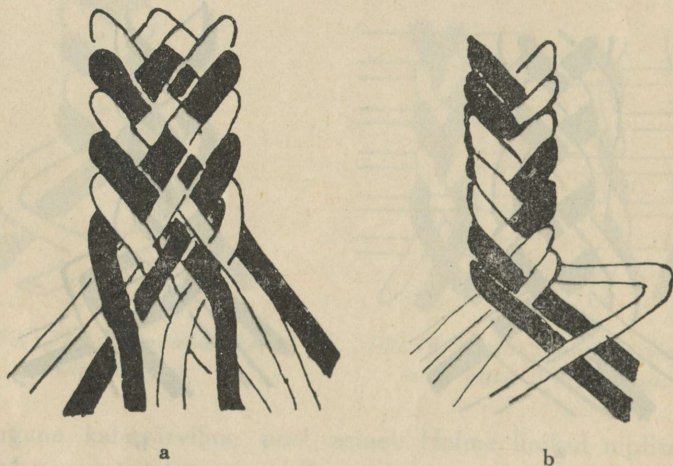
Pilt 80. Paelte palmimise skeemid 6 lõngaga.

on kootud õones veerik, kuna äärele õmmeldud poogaga sõbadel ilustistena esinevad nurkadesse õmmeldud silmuskirjad ja tutid. Setu kõrikutele seevastu on kalasabailustis põimitud otstesse, olgugi et neile on veerik külge õmmeldud. Esemete levimist ja vanust on mainitud eespool (lk. 101—102).

Siin olgu tähendatud, et seda meie sõbade palmitud ilupaela soome teadlane prl. *mag. Tyyni Vahter* on eksikombel pidanud kõlatöök¹. Ta oleks võinud olla kõladega kootud kanga alg- või lõppääres, nagu see läti ja teistes põhjamaade muinasleidudes ette tuleb, aga tehnilistel põhjustel mitte kanga keskel.

¹ Der späteisenzeitliche Mantel im Ostbaltikum. „Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum, Rigae, 19.—23. VIII 1930“, Riga 1931, lk. 291.

Samasugust ilupaela nagu sõbadelgi, keskel kahes värvis kalasabakiri, kummaski ääres ühevärvilise äärjoonega, võib palmida ilma koelõngata kuue lõngaga (*pilt 80 a*). Paarikaupa ristatakse keskmisi kirja- ja äärelõngu. ERM-i kogudes leidub selliseid sukapaelu Lihulast ja Viru-Jaagupist, ühes ilututtidega on ta seotud pruudi õllekannule Karuses, kuna ühe Audru seeliku äärde (Pärnu muuseumis) on ta õmmeldud ääreilustisena. Samalaadiline pael, keskel kalasabakirjaga, kummaski ääres aga ise värvi reaga, on palmitud Kihnu kindalooduse lõnga otstest (*pilt 80 b*). Palmitakse kolme lõngapaariga, nagu juuksepatši, silmas pidades, et värvid jääksid samasse asendisse teineteise kõrvale.

Pilt 81. Paelte palmimise skeemid: a — 8 lõngaga, b — 5 lõngaga.

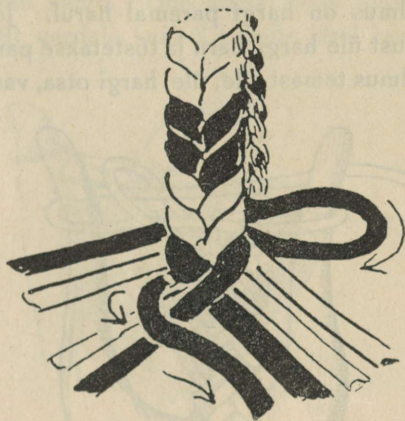
Veidi keerulisem on kalasabapaela palmimine kahes reas ilma koelõngata. Selleks võetakse 8 lõnga, palmitakse esmalt kumbki pool nagu ühe reaga kalasabapael, selle järel ristatakse keskmised lõngad ja jätkatakse palmimist vasakul ja paremal pool (*pilt 81 a*). Niisuguseid säärepaelu leidub Põltsamaalt ja Pilistverest.

5—11, paarita arvu lõngaga on palmitud ühe- või kahevärvilisi paelu. Lõngad jagatakse nii, et vasakusse kätte jääb 2 (3 või 5) lõnga, paremasse 3 (4 või 6) lõnga ja tõstetakse paremalt poolt ülemine äärelõng üle teiste vasakule kahe lõnga ette (*pilt 81 b*), selle järel niisamuti vasak äärelõng paremale poole jne. Kaks sellist paela leidub V.-Jaagupi maaleius (vt. lk. 113), neist kahevärviline on õmmeldud riide äärde, ühevärviline aga pooga jätkuks selle külge. Kihnus pal-

mitakse praegugi sel viisil punast pastlapaela ja seeliku äärepaela kuni 11 lõngaga.

Seelikute äärepaelana, pikk-kuubede ja kampsunitel ilustisena ja ka meeste vöödena on tarvitatud neljatahilist paela, mille iga külg sarnaneb kaherealise vastamisi keeratud kõlavööga. Neid paelu valmistatakse kolmel eri viisil: sõrmedega palmides, hargil kududes või varrastades. Palmimiseks jagatakse ühest otsast kinnitatud 8 lõnga soovitud pikkuses pooleks, kummassegi kätte jättes 4 lõnga; võetakse paremalt poolt äärelõng, viiakse teiste lõngade alt vasakule

poole, sealt kahe ülemise ja kahe alumise keskelt läbi, üle kahe alumise tagasi paremale poole, teiste lõngade ette (*pilt 82*). Sama käik kordub vasaku äärelõngaga, parempoolsetest lõngadest keskelt läbi ja vasakule tagasi jne. Niiviisi palmitud kaunis jäme kollane villane pael on ömmeldud musta Pakri seeliku alla (A 294:2). Samasugune neljatahiline pael kahes värvis kuulub Pariselja sooleiu juurde (vt. lk. 114). Palmides on võetud neli lõnga eri värvist kummassegi kätte, nii et

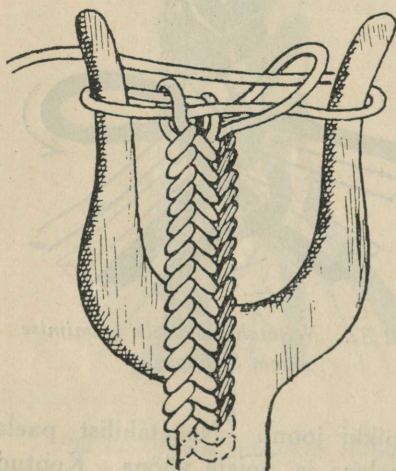
Pilt 82. Neljatahilise paela palmimise skeem 8 lõngaga.

nad moodustavad valmis paelal pikki jooni. Neljatahilist paela tuntakse praegugi Setumaal säärepaelana ja poiste vööna. Kootud on nad 12 lõngaga. Kudumine on sarnane eelmisega, vastaspoolne äärelõng juhatakse ikkagi lõngade keskelt läbi, s. o. seekord kolme ja kolme vahelt. Setu paelad on kootud 3—4 eri värvis lõngaga. Nelja värviga palmides jääb kummassegi kätte kolm lõnga eri värvist. Kolme värviga palmides on ühes käes 2 värvi à 3 lõnga, teises aga kõik kuus lõnga samavärvilised, mis valmis vööil pideva jutina poolitavad kirju vööosa. Kambjas palmisid umb. 60 a. eest karjalapsed omale peentest pajuvitstest selliseid tahilisi piitsanööre 8 vitsaga¹. Hiiumaa rõhkudega vöödel on nõelakoja kanderihmaks 4-tahil. pael nahast, jõhvist või linasest niidist.

¹ 1856 a. sünd. *Maie Kalbergi* suusõnaliste mälestuste järgi.

Kõige suurema levinguga on hargil kootud neljatahilised nõõrid ehk *kaaruspaelad*. Neid leidub pikk-kuubede ja kampsunitel ilustisena Pärnu-, Viljandi-, Tartu-, Võru- ja Setumaal, seelikute äärepaeltena Saare- ja Lõuna-Pärnumaal, s. o. jällegi Lõuna-Eestis.

Hargi ühele harule tõmmatakse jooksev silmus. Hoides harki vasemas käes, jääb silmus ka vasemale poole, sõlm aga hoitakse pöidla ja esimese sõrme vahel hargi keskel. Kerast jooksev lõng jääb parema käe keskmise ja nimeta sõrme vahele, juhatakse hargi teise haru eest mööda ja pööratakse hark poolringis enda poole, nii et silmus on hargi paremal harul. Jooksev lõng juhatakse pealpool silmust üle hargi haru ja tõstetakse parema käe pöidla ja esimese sõrmega silmus temast üle, üle hargi otsa, vasaku käe esimese sõrme ja pöidlaga

Pilt 83. Kaaruspaela sõlmimise skeem.

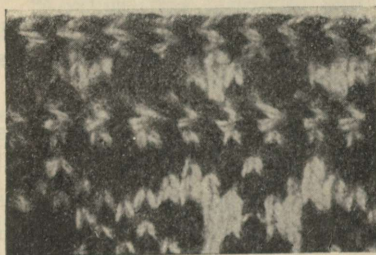
ikka sõlmekohta hargi keskel hoides; siis keeratakse hark jällegi pool ringi samas suunas, ühtlasi tõmmates parema käega jooksvat lõnga, kuid mitte nii kõvasti, et silm keskelt kinni läheks. Seda tehakse alles silmust jooksva lõnga üle tõstes. Kinnitõmmatud sõlmed hargi keskel moodustavadki kootava paela (pilt 83). Suurem osa kaarustest on punased, kuid Võru- ja Setumaal lisanduvad neile rohelised ja sinised. Hargi puudusel palmivad osavad kudujad kaaruseid ka lihtsalt vasaku käe pöidlal ja esimesel sõrmel (Karksi).

Samasugust neljatahilist ühevärvilist paela on kootud ka he sukavardaga seelikule allaõblemiseks Kambjas ja Karksis. Kaks silma vardal kootakse ühes ja samas suunas, s. o. varrast pööramata, nihutatakse kootud silmad ikka jälle varda paremasse otsa tagasi, nii et jooksev lõng jääb rippuma vasakul pool, ja kootakse muutmatult parempidi. Ka Torist leidub seelik 4-tahilise nõõriga allääres. Raske on selgeks teha, kas ta on varrastatud või hargil kootud.

Varrastööd on ilustatud kalasabakirjaga peamiselt jällegi Lõuna-Eestis, peale Võrumaa, kuid ka Läänemaal ja saartel, iseäranis Kihnus ja osalt Ruhnus.

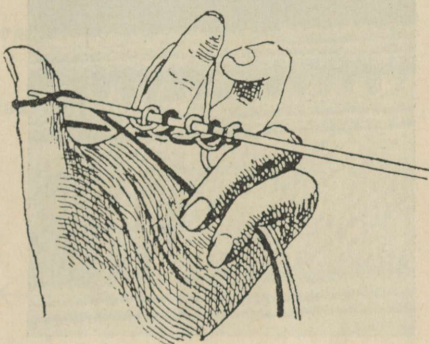
Ühe või rohkem kalasabareaga on ilustatud kinda- ja sukaloodus, väiksemal määral teised esemed, nagu meeste kampsunid.

Kalasabakiri on varrastatud kaht värvi lõngadega, olenevalt kinda värvidest. Esinedes just vanematel kinnastel, on ta nagu kinnaski harilikult valge-sinine või valge-pruun (*pilt 84*), Kihnus aga ka sinine-punane, kuna kinnas ise on valge-sinine või valge-pruun. Kummastki lõngast tõmmatakse üks silm vardale, lõngad jäetakse vasse kätte, hoides neid keskmise, nimeta ja väikese sõrmega. Sinine lõng, näiteks, jookseb üle põidla, valge üle esimese sõrme, kui esimene silm vardal oli sinine ja teine valge. Uue silma jaoks tõstetakse lihtsalt aas sõlmimata põidlalt vardale (*pilt 85*), selle järel kee-

*Pilt 84. Kindaloodus kalasabakirjaga.
K.-Jaani, ERM. 17829.*

Suurus 1/1.

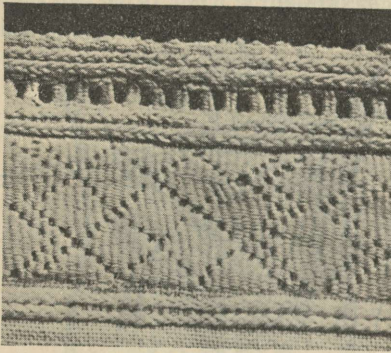
Pilt 85. Silmade loomine kalasabakirjas.

ratakse lõngad vasakult paremale, s. o. tõstetakse valge lõng sinise alt põidlale, kuna sinine omakorda jookseb üle esimese sõrme. Nii viisi jätkatakse aasade mahatõstmist ehk silmade loomist vardale soovitud arvus. Kinda looduse teine rida kootakse pahempidi, kusjuures iga valge silma sisse kootakse sinine ja sinise silma sisse valge silm. Mõlemaid lõngu vasakus käes hoides, tõstame teist rida kududes valge lõnga, selle järel kui valge silm on kootud, üle sinise lõnga varraste ette üle põidla ja koome sel ajal sinise lõngaga. Vaheldumisi tõstame iga kootud silma järel kord valget, kord sinist lõnga varraste ette. Kolmas rida kootakse ühe lõngaga parempidi. Tahetakse kududa kalasabarida töö keskele, siis kootakse esimene kirjarida parempidi vahelduvate värvidega, jättes lõngad varraste taha, teine ja kolmas rida aga niisamuti, nagu praegu kirjeldatud pahem- ja parempidine looduse rida jne. Kui töö keskel kootakse ainult üks rida vahelduvate värvidega ja lõn-

gad tõstetakse sealjuures varraste ette, tuleb varraspinna ilustisena kahevärviline keeratud nõör.

Tehniliselt just samal viisil, kuid kahe valge lõngaga on kootud suur enamik setu meeste sukkade looduseid. Tihti peale piiravad varrastatud keerud mitmes reas ažuurset sambakeste rida. See sukalooduse ilustis on eranditult valge, kuna sukasäär ise on värviküllase kirjaga kaetud¹.

Heegeldatud ohjadena on kõlavöö üks kord jäljendatud Pilsterveres (8222). Piki ridu on ahelsilmustel kootud punane villane vöö, tumedate laikudega kahekordses laiuses, lõpuks kokku murtud üle tugeva takuse riideriba ja ääred kokku kootud. Ilma selle tugeva voodrita ei kõlbaks liiga pehme ja lodev heegeltöö määratud ots-tarbeks.

Pilt 86. Särgikrae ilustis, Jämaja.
ERM. 12529. Suurus 1/1.

Viimane kõlatöö jäljendamisviis on selle tikkimine ahel-pistes. Üldiselt tuntud üherealisi ahelpisteid jämedast villasest lõngast mustal seelikul leiame Pakris, kuna 2—3 reas ahelad esinevad peamiselt Sörves, üksikult ka mõnes naaberkihelkonnas. See tikand koos mähhpiluga esineb

valgel linasel särgil, selle krael, õlalappidel ja varrukavärvlitel (pilt 86). Kui harilikke ahelpisteid õmmeldakse piki ridu, on Sörve ahelad õmmeldud ristipidi. Alatakse kahe silmuse õmblemisega vasakult paremale, selle järel pistetakse nõel riide alt läbi vasakule poole tagasi veidi allapoole esimest pistet, moodustatakse uued silmused, neid kinnitades eelmiste silmuse ja riide vahele (pilt 87). Peene niidiga tihedalt tikituna sarnaneb see ilustis peene kõlavööga mõlemal pool pilu.

Huvitav on kõrvutada Sörve kraeilustist setu sukalooduse ja V.-Jaa-gupi ja tema sarnaste maaleidudega². Kõik kolm põlvnevad eri ajas-

¹ Vrd. Manninen, I., Eesti rahvariiete ajalugu, Tartu 1927, lk. 441, pilt 440, ja lk. 445, pilt 444 b—d.

² Pronksspiraalilustisi nooremast rauaajast leidub peale Eesti veel Lääne-Soome, Liivi ja Läti alalt. Vrd. Tallgren, m. t., lk. 59, pilt 6. Vahter, m. t., lk. 287, 289, 292 ja pilt 4. Appelgren-Kivalo, Hj., Suomalaisia pukuja myöhemältä rau-

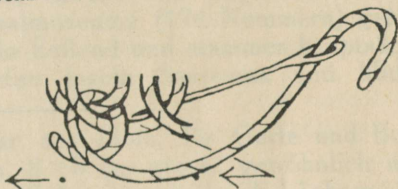
tust ja eri kohtadest, kuid sisuliselt kujutavad üht ja sama kirja äärmiselt erinevas tehnikas ja osalt materjalis. Kõigil kolmel on keskel sambakesed, ühel pronksspiraalidega, teisel linase niidiga mähitud, kuna kolmandal, varrastatud esemel tehnilistel põhjustel spiraalid puuduvad. Kõigil kolmel esemel on sambad äärestatud kas kõlatöö või selle jäljendiga, ja lõpuks kõik on kõnnete ääreilustised.

Käesolevate andmete põhjal on raske kindlaks teha, kas kõnesolevad jäljendid on algupärased leiutised või tõesti kõlavöö jäljendid, on aga igatahes tehnika ja osalt ka esemete eneste suhtes mõned sajandid nooremad kui V.-Jaagupi haualeiuga sarnanevad kõladega kootud ääreilustised.

Kokkuvõttes järgnegu siin ülevaade kõladega kudumise tehnika levimisest ajalisel ja maa-alaliselt.

Kõlavöö ja selle tehnika avastas õieti u. 30 a. eest *Margarethe Lehmann-Filhés*¹. Sest saadik

on sellele pööratud rohkesti tähelepanu, eriti skandinaavlaste poolt. Ühe uuema rootsi allika järgi toome alljärgneva ülevaate². „Kõladega kudumist ei tuntud eelkolumbuseaegses Ameerikas, ka mitte Vana-Egiptuses või Hommikumaal

Pilt 87. Ahelpistes tikkimise skeem.

enne Kr. sünni, vist mitte Kreekamaal, ega Põhjamaadel pronksi-ajal. Ta esineb Gallias u. Kr. sünni aegu, pea samal ajal esialgsel kujul Baltikumis ja Põhjamaal, kus ta jõudsasti areneb, ka rooma-aegses Egiptuses, pigemini rahvusvahelises Antineias, tungib vist Musta mere kaudu Ees-Orienti, on tehnikana tundmatu VIII s. Kesk-Aasias. Islami manufaktuurides kooti kõladega X—XIII s. Sitsiilias, kus kudujateks arvatavasti olid frangi tüdrukud. Kallihinnalisi kõlavööid tuntakse üldiselt pidurüüdel varasest Euroopa keskajast. XIV s. jooksul kaob kõladega kudumine kõrgemate sei-

takaudelta I, Helsinki 1907, tab. I:1 ja IV:11. *Birgel-Paege, Alma*, Celaines. Latvijas Saule 1926, lk. 438. *Bielenstein, A.*, Holzbauten, u. Holzgeräte d. Letten I—II, St. Petersburg-Petrograd 1907—1918, pld. 430—431. Katalog der Ausstellung zum X. Archäol. Kongress in Riga 1896, tab. 25:1, 3, 6, 8, 10.

¹ *Lehmann-Filhés*, m. t., lk. 2—5.

² *Sylvan, Vivi*, Brickbandet som kulturobjekt, Fornvännen 1926, lk. 244.

suste juures Euroopas, elab siin ja seal edasi, peamiselt rahvakunstina ja levib üle Aasia Vaikse ookeanini.“

Meie lähemas või kaugemas ümbruses tuntakse praegu kõlavööd Rootsisis,¹ Norras², Soomes, mordvalastel, tšeremissidel, votjakkidel, sürjanitel³, Lätis⁴, Leedus⁵, Suur-Venes, Lõuna-Väike-Venes, Valge-Venes, Poola kirdeosas valge-vene asustusega ja Balkani slaavlastel⁶.

Et aga neis maades esinevate vöötüüpide kohta puudub seni ülevaade, võib tihti juhuslikult kätte saadud andmete põhjal ainult oletada, et setu vööd näitavad sugulust valge-vene omadega, kuna aga meie läänepoolne vöötüüp põlvneb arvatavasti esialgselt Baltikumi tüübist ja areneb koha peal⁷. Ka sõbade ja kõrikute õõnesveerikuile vastavad teataval määral vanemad maaleiud Põhjamaadel ja Baltikumis⁸. Kõladega kudumine osutub seega kauapüsinud jäänuseks rahva muistsest käsitööoskusest.

H. Kurrik.

¹ *Walterstorff, E. von*, Swedish Textiles, Stockholm 1925, lk. 50, pld. 115, 117—118.

² Kirjalik teade Nordiska Museet'ist.

³ *Sirelius, U. T.*, Suom. kansanom. kulttuuria II, Helsinki 1921, lk. 120—121. *Schvindt, Th.*, Suomalaisia koristeita II 1, 2, nauhakoristeita, Helsinki 1903, lk. 14:30—39; 3 mordva kõlavööd ja pooka ERM-i kogudes: B 1:4, B 4:12 ja B 5:4.

⁴ *Bielenstein, m. t.*, lk. 421—425; *Valsts Vēsturiskā Mūzeja Krājumi I*, Riga 1930, lk. 20.

⁵ *Paegle, Ed.*, Leišu tautasmāksla, Latvijas Saule 1930, lk. 963—964.

⁶ *Zelenin, Dm.*, Russische (Ostslavische) Volkskunde, Berlin u. Leipzig 1927, lk. 163—164. *Moszynski, K.*, Kultura ludowa słowian I, Krakow 1929, lk. 325—326.

⁷ Vrd. Latvijas Saule 1928, 69/72 Nra pielikums.

⁸ *Stettiner, R.*, Brettchenwebereien in den Moorfunden von Damendorf, Daetgen und Torsberg, Mitt. d. Anthr. Ver. in Schleswig-Holstein, 19. Heft, Kiel 1911, lk. 32—33, 36—37, 51, 53—55. *Vahter, m. t.*, lk. 285-291.

REFERAT.

Museumsassistentin *H. Kurrik*. Brettchenweberei in Estland (S. 93—124).

Mit Brettchen gewebte Gurte, Borten und Zugleinen in den Beständen des Estnischen Nationalmuseums (174 Nummern) gehören zu den ältesten Handarbeiten in Estland und stammen hauptsächlich aus Süd-Estland und von den Inseln Saaremaa und Muhu (*Abb. 61*).

Die Brettchen sind immer aus Holz, für Gurte und Borten ca. 5×5 cm, für Zugleinen ca. 8×8 cm gross, gewöhnlich mit einem Loch in jeder Ecke. In Setumaa mit je 3 Löchern an jeder Längsseite des etwas länglichen Vierecks. Aus Halliste, Kr. Pärnumaa, stammen 2 Brettchen mit einem 5. Loch in der Mitte des Brettchens, deren Handhabung aber nicht mehr bekannt ist.

Nachdem die in Estland vorkommenden Webarten näher beschrieben worden sind (*Abb. 56—60*), teilt die Verfasserin das in den Beständen des Museums befindliche Material nach der Technik und dem Muster in 3 Gruppen.

Zur 1. Gruppe gehören die in Süd-Estland, hauptsächlich Ksp. Helme und von dort ostwärts bis nach Hargla und Rannu im Norden vorkommenden, an die beiden Längsseiten des Manteltuchs angewebten schlauchartigen Borten (*Abb. 62—63*). Gewebt sind sie mit doppeltem Fach. Hierher gehören ausserdem 3 Borten aus Setumaa, die an die Längsseiten des Manteltuchs angenäht werden. Der äussere Rand dieser Borten ist wiederum schlauchartig mit doppeltem Fach gewebt, die Innenseite des Bandes dagegen hat nur 2 Kettenfäden in jedem Brettchen (*Abb. 65*). Das Alter dieser Objekte ist mit 80—210 J. angegeben.

Zur 2. Gruppe gehören die schmalen Borten des alten Wickelrockes aus Süd-Estland, die Rockborten aus derselben Gegend, die leinenen Hemdborten aus nördlicheren Kirchspielen (Vigala und Harju-Jaani); ausserdem die Männergurte, haupts. aus Süd-

Estland, Rockborten aus einzelnen Kirchspielen der Insel Saaremaa, Rockborten und Frauengurte aus Muhu und zuletzt die Zugleinen aus den Kreisen Tartu- und Viljandimaa.

Die ältesten bekannten Borten aus Halliste-Karksi sind gewöhnlich mit 8—9 Brettchen gewebt und werden rund um den Wickelrock genäht (*Abb. 66, 69 a*). Für diese Borte werden die äusseren Brettchen mit 4, die inneren mit 2 Kettenfäden bespannt, welche letztere das gewöhnlich weisse Zickzackmuster weben. Dabei geht 1 Kettenfaden immer über 2 und unter 2 Schussfäden; gedreht werden abwechselnd in einer Reihe das 1. und 3. Brettchen, in der andern das 2. Brettchen. Das Alter von einzelnen dieser Bänder ist mit 200, resp. 310 Jahren angegeben.

Die spätere Borte war viel schlichter, gewöhnlich rot oder blau und meistens mit 4 Fäden im Brettchen gewebt. Sie gehörte an den unteren Rand des schwarzen Rockes, der in derselben Gegend nach dem Wickelrock getragen wurde.

Es gibt 3 Arten von Männergurten aus Süd-Estland. Die aller-einfachsten sind mit 4 Fäden im Brettchen gewebt, mit Rot als Grundfarbe und symmetrisch angeordneten Längsstreifen in Gelb, Grün, Blau oder Weiss (*Abb. 67*). Werden die beiden mittleren Brettchen mit 2 von der Grundfarbe abweichenden Farben bespannt, so entsteht ein sogen. Fischgräten- oder -schwanzmuster. Farbige Maschen werden auch über die ganze Fläche verteilt, oder in bestimmten Mustern angeordnet.

Die Gurte der 2. Art haben durchweg ein mit 2 Fäden im Brettchen gewebtes Muster. Als Motiv dient das Zickzackmuster der alten Borte dieser Gruppe. Mannigfach variiert, entwickelt sich daraus eine Art Kreuz- und Rhombenmuster, wobei ein neuer technischer Griff angewendet wird. Die Musterbrettchen, die immer 2 Fäden in 2 Farben haben, machen an bestimmten Stellen einmal eine ganze Drehung, so dass der obere Faden im Muster weiterläuft, ohne über einen Einschuss zu gehen, und nur durch den nach der ersten halben Drehung des Brettchens nach oben gelangten andersfarbigen Kettenfaden festgehalten wird (*Abb. 68 u. 69 b*).

Bei der 3. Art der Männergurte wird das Muster (Kreuze und Rhomben) durch Drehen der Brettchen in bestimmten Abständen in entgegengesetzter Richtung erzielt (*Abb. 70*).

Auf Saaremaa webt man Frauenrockborten mit einem offenbar uralten traditionellen Muster, wobei das Ksp. Püha das einzige ist, wo auch das alte bekannte Zickzackmuster wie bei der südöstlichen Rockborte mit einer kleinen Änderung vorkommt (*Abb. 71*). In den 3 übrigen Kirchspielen ist die Borte mit 4 Fäden im Brettchen gewebt (*Abb. 72*).

Auf Muhu webte man mit Brettchen Frauengurte und Rockborten. Die ersteren, von den ältesten bis zu den neuesten, haben überhaupt nur ein und dasselbe unveränderte Muster mit der auch

in Süd-Estland bekannten ganzen Drehung des Kettenfadens (vgl. *Abb. 69 b*). Die brettchengewebte Rockborte fehlt noch am älteren schwarzen Rock, erscheint erst an der Kante des gelben Rockes. Anfangs wird das Gurtenmuster unverändert übernommen (*Abb. 73*), wird dann allmählich durch ein Fischgrätenmuster verdrängt, zuletzt verschwindet jegliches Muster, und die ganz einfarbigen Borten werden mit Wolle in Blumenmuster bestickt.

Offenbar überall dort, wo das brettchengewebte Band als zur Volkstracht gehörig bekannt war, wurden und werden auch gegenwärtig noch Zugleinen gewebt. Andererseits sorgten für die Verbreitung dieser Handfertigkeit Auswanderer aus solchen Gebieten. Im Museum finden sich Zugleinen (14 Stück) hauptsächlich aus den Kreisen Tartu- und Viljandimaa (*Abb. 74*).

Zur 3. Gruppe gehören die Männergurte in Setumaa, sogen. „dicke“ und „dünne“ Gurte. Die ersteren werden mit 4 Fäden im Brettchen gewebt, haben eigentlich kein Muster, sondern nur Querstreifen in 2—4 Farben (*Abb. 75*). Die beiden Seitenstreifen gleichen runden, gedrehten Schnüren, in welchen der Einschuss unsichtbar bleibt, wohl infolge Durchführens desselben nicht durch das gewöhnliche Fach, 2 Kettenfäden oben und 2 unten, sondern 3 Kettenfäden oben und 1 unten, oder umgekehrt.

Die dünnen Gurte werden mit nur 2 Kettenfäden in allen Brettchen gewebt, wobei die Fäden durch die beiden mittleren Löcher des etwas länglichen Brettchens geführt werden. Die Farben werden bei diesen Gurten auch in Fischgrätenmuster angeordnet. Gedreht werden die Brettchen nicht wie bei den Gurten der 2. Gruppe, abwechselnd hin und zurück, sondern immer in einer Richtung, wodurch diese Gurte auch Schnurbändern gleichen.

Bei den setukesischen Gurten werden die stark zusammengedrehten Fäden am hinteren Ende der Kette meistens durch zeitweiliges Drehen der Brettchen in umgekehrter Richtung aufgedreht, bei den Gurten der anderen Gruppen lässt sich selten solch eine Umkehr feststellen; dort scheint das Ende der Kette losgebunden und mit den Fingern losgedreht worden zu sein, denn die Schnurriehen des Gewebes drehen sich ununterbrochen in einer Richtung.

Weiterhin folgt eine Beschreibung der Brettchenweberei an Textilien von Bodenfunden in Estland, wo schon im XIII Jh. ein Gewebe aus 2 Fäden im Brettchen vorkommt (*Abb. 77*).

Noch gegenwärtig werden mit Brettchen gewebt: Rockborten auf Muhu, Männergurte in Setumaa und Zugleinen auf dem Festlande.

Das wichtigste Merkmal der Brettchenweberei: gedrehte Schnur, und ihr primitivstes Muster: Fischgräten — kommen auch in verschiedenen anderen Techniken vor.

Hier soll aber nicht erörtert werden, inwiefern sich diese Arbeiten selbständig oder als direkte Nachahmung der Brettchenwe-

berei entwickelt haben. Diese an Brettchenweberei erinnernden Arbeiten werden entweder geflochten, gestrickt, gehäkelt oder gestickt.

An der Hand von Beispielen, wiederum aus Süd-Estland, werden verschiedene Flechtarten von Bändern beschrieben (Abb. 78—83). Zu den interessantesten gehören die Zierbänder an den Enden des alten Manteltuches. Dieses Band wird mit 2 Paar Fäden quer durch die Ketten des sich noch im Webstuhl befindlichen Stoffes geflochten (Abb. 79), daraufhin das Weben fortgesetzt, wieder geflochten und mit der Weberei geschlossen, der Stoff an beiden Enden ist dann besäumt. Diese Art Verzierung findet sich nur an den Manteltüchern mit angewebtem Schlauch an beiden Längsseiten und auch an den weissen Manteltüchern mit angenähter Schlauchborte im Südosten des Landes, fehlt aber an den Tüchern mit angenähter gewöhnlicher Borte in Brettchenweberei.

Eine oder mehr Reihen Fischgräten gibt es auch an Strickarbeiten: Handschuhen, Strümpfen usw. (Abb. 84—85).

In Häkelarbeit sind nur einmal brettchengewebte Zugleinen nachgeahmt.

Gestickt sind Kragen, Ärmelbündchen und Schulterteile der Hemden, hauptsächlich in Sörve (Südwest-Saaremaa) (Abb. 86—87).

Diese gestickte Randverzierung vereint mit Durchbrucharbeit, desgleichen der schnurähnlich gestrickte Strumpfrand mit dazwischenliegenden à-jour Reihen in Setumaa, erinnert unwillkürlich an die Randverzierungen bei den Bodenfunden mit Bronzespiralen und Brettchenweberei zu beiden Seiten derselben. Inwieweit sie genetisch zusammengehören, lässt sich an der Hand des vorhandenen Materials vorerst nicht feststellen.

Es folgt ein kurzer Überblick über die Verbreitung der Brettchenweberei nach *Vivi Sylvan*. Nach den bisher erschienenen wenigen Übersichten über die Arten der Brettchenweberei in den Nachbarländern glaubt die Verfasserin annehmen zu können, dass die setukesischen Gurte auf den Osten weisen, die anderen Gruppen dagegen der ursprünglichen Gruppe des Baltikums angehören, sich am Ort schon früh entwickelt und demnach, was Technik und Muster betrifft, ein hohes Alter haben.